

## บทที่ 2

### เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนโรงเรียนบ้านหนองกุงวิทยาการในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัยดังนี้

1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน
2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
3. แนวคิดและการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาระบบ
4. บริบทของโรงเรียนบ้านหนองกุงวิทยาการ
5. กรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนในโรงเรียนขยายโอกาส

#### 1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

##### 1.1 ความหมายของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน เป็นกระบวนการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างเป็นระบบมีขั้นตอน มีครูประจำชั้นหรือครูที่ปรึกษาเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงาน โดยมีส่วนร่วมของบุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกโรงเรียน อันได้แก่ คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้ปกครอง ชุมชน ผู้บริหาร และครูทุกคน มีวิธีการเครื่องมือที่ชัดเจน มีมาตรฐานคุณภาพ และมีหลักการทำงานที่ตรวจสอบได้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2549) เช่นเดียวกับ ที่กรมสุขภาพจิต (2544) ได้ให้ถึงความหมายของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนว่า หมายถึง ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นกระบวนการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างมีขั้นตอนพร้อมด้วยวิธีการและเครื่องมือการทำงานที่ชัดเจน โดยมีครูที่ปรึกษาเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงานดังกล่าว และมีการประสานความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดกับครูที่เกี่ยวข้อง หรือบุคลากรภายนอก รวมทั้งการสนับสนุนส่งเสริมจากทางโรงเรียนเพื่ออำนวยความสะดวกทั้งทางด้านวัสดุ อุปกรณ์ และการบริหารจัดการ นอกจากนี้ รัฐจวน คำชิรพิทักษ์ (2540) กล่าวว่า การช่วยเหลือนักเรียนไม่ใช่มุ่งช่วยเหลือนักเรียนที่มีปัญหาเท่านั้น เพราะนักเรียนทุกคนมีคุณค่าและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน นักเรียนทุกคนจึงควรมีสติและโอกาสที่จะได้รับการช่วยเหลือและส่งเสริมพัฒนาอย่างเท่าเทียมกันเต็มตามศักยภาพให้ประสบความสำเร็จในชีวิตตามอัตภาพ ส่วน เจริญศรี โควินท์ (อ้างถึงใน เทพนิมิตร บางแสง, 2546) ได้ให้คำจำกัดความของระบบการดูแลช่วยเหลือ

นักเรียนว่า คือระบบที่จัดทำขึ้นเพื่อดูแลช่วยเหลือนักเรียน ซึ่งไม่ได้ดูแลเฉพาะนักเรียนที่มีปัญหาเท่านั้น แต่จะรวมถึงนักเรียนกลุ่มปกติด้วยก็ต้องจัดกิจกรรมให้เด็กกลุ่มนี้ ส่วนเด็กที่อยู่ในกลุ่มเสี่ยงหรือมีปัญหาด้านพฤติกรรมนั้น จะต้องมีการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาลุกลามใหญ่โต หรือให้แนวทาง ให้แนวคิดให้เด็กสามารถอยู่กับปัญหาหรือแก้ปัญหาเองได้

ดังนั้นระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน หมายถึง กระบวนการดำเนินงานช่วยเหลือนักเรียนอย่างเป็นระบบโดยมีครูประจำชั้นหรือครูที่ปรึกษาเป็นบุคลากรหลักในการดำเนินงานด้วยวิธีการและเครื่องมือการทำงานที่ชัดเจนและมีการประสานความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดระหว่างบุคลากรภายในและภายนอกโรงเรียน โดยมุ่งช่วยเหลือนักเรียนทุกคนในโรงเรียนให้สามารถพัฒนาได้ตามศักยภาพของแต่ละบุคคล

## 1.2 วัตถุประสงค์ของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

จากการศึกษาวัตถุประสงค์ของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีผู้ได้กล่าวถึงไว้ดังต่อไปนี้

กรมสุขภาพจิต (2546) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไว้ 2 ประการ คือ

1. เพื่อให้การดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนของโรงเรียนเป็นไปอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ
2. เพื่อให้โรงเรียน ผู้ปกครอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือชุมชน มีการทำงานร่วมกันโดยผ่านกระบวนการทำงานที่มีระบบพร้อมด้วยเอกสารหลักฐาน การปฏิบัติงานสามารถตรวจหรือรับการประเมินได้

นิวัฒน์ พูลจันทร์ และ อรรถพร จตุรพัฒนานันท์ (2551) ได้กล่าวถึง วัตถุประสงค์ของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน 3 ข้อได้แก่

1. เพื่อให้โรงเรียนมีระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนโดยมี กระบวนการ วิธีการ เครื่องมือที่มีคุณภาพ มีมาตรฐาน และสามารถตรวจสอบได้
2. เพื่อส่งเสริมให้ครูประจำชั้น/ครูที่ปรึกษา บุคลากรในโรงเรียน ผู้ปกครอง ชุมชน หน่วยงานและองค์กรภายนอก มีส่วนร่วมในการ ช่วยดูแลนักเรียน
3. เพื่อให้นักเรียนได้รับการดูแลช่วย และส่งเสริมพัฒนาเต็มตาม ศักยภาพ เป็นคนที่สมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และ สติปัญญา

วัฒนา คล่องดี (2553) ได้กล่าวถึงจุดประสงค์ของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนไว้สามารถสรุปได้ดังนี้

1. เพื่อให้ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ



2. เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมโดยผู้เกี่ยวข้องร่วมดำเนินการในระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน

3. เพื่อให้นักเรียนได้รับการดูแลช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและตรงตามสภาพปัญหา จากการศึกษาสามารถสรุปจุดประสงค์ของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่ใช้ในการศึกษาได้ดังนี้

1. เพื่อให้ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ คือการดำเนินงานตามกิจกรรมหลัก 5 กิจกรรม ได้แก่ การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรอง การส่งเสริมพัฒนาการป้องกันและแก้ไข และการส่งต่อ โดยใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่มีกระบวนการเครื่องมือที่มีคุณภาพมาตรฐาน และสามารถตรวจสอบ

2. เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมโดยผู้เกี่ยวข้องร่วมดำเนินการในระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน คือ การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหาร ครูแนะแนว/ครูที่ปรึกษา นักเรียน และผู้ปกครอง ร่วมกันดำเนินงานตามระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมากขึ้นตามระดับความเหมาะสม

3. เพื่อให้นักเรียนได้รับการดูแลช่วยเหลืออย่างทั่วถึงและตรงตามสภาพปัญหา คือ นักเรียนได้รับการดูแลช่วยเหลือ และส่งเสริมพัฒนาเต็มตามศักยภาพ ทั้งทางด้านร่างกาย การพัฒนาอารมณ์ตามช่วงวัย การพัฒนาด้านสติปัญญา และการพัฒนาด้านสังคม

### 1.3 ความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนสามารถสรุปได้ดังนี้

ความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเน้นที่คุณภาพของนักเรียนให้มีความสมบูรณ์พร้อมทั้งร่างกาย สติปัญญา ความรู้ ความสามารถ จิตใจ คุณธรรม จริยธรรมและมีชีวิตที่สงบสุข ให้สมกับคำว่า “เก่ง ดี และมีสุข” โดยมีบุคลากรทุกคนในโรงเรียนร่วมมือกันดำเนินงานทั้งผู้บริหารและครู ที่ทำหน้าที่สำคัญคือ ความดูแลเอาใจใส่ของครูที่ปรึกษาที่มีให้นักเรียนในความดูแลทุกคนอย่างเต็มกำลังความสามารถด้วยความรัก ความเมตตา และความเข้าใจนักเรียนแต่ละคน ซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อการพัฒนานักเรียนให้พร้อมที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ในอนาคตอย่างมีคุณภาพรอบด้านเป็นกำลังของสังคม สามารถนำพาความรุ่งเรืองและความสงบสุขสู่ประเทศชาติ (กรมสุขภาพ, 2546) ซึ่งสอดคล้องกับ จันทนา บุญรุ่ง (2548) ได้กล่าวถึงความสำคัญของระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนว่าการพัฒนานักเรียนให้เป็นบุคคลที่มีคุณภาพทั้งทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความสามารถ มีคุณธรรม จริยธรรม และวิถีชีวิตที่เป็นสุขตามที่สังคมมุ่งหวังดำเนินการด้วยการส่งเสริมสนับสนุนนักเรียนตามกระบวนการทางการศึกษานั้นยังไม่เพียงพอ อันเนื่องมาจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากทั้งทางด้านการสื่อสารเทคโนโลยีต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อผู้คน

ในเชิงบวก และในเชิงลบอันก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ดังนั้นการป้องกันและการช่วยเหลือแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับนักเรียนก็เป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนานักเรียนอีกทั้งต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทุกคน โดยเฉพาะบุคลากรครูทุกคนในโรงเรียนซึ่งมีครูที่ปรึกษาเป็นหลักสำคัญในการดำเนินงานต่างๆ เพื่อการดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างใกล้ชิด

จากความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเน้นที่ทำให้คุณภาพของนักเรียนมีความสมบูรณ์พร้อมทั้งทางร่างกายสติปัญญา ความรู้ ความสามารถ จิตใจ คุณธรรม จริยธรรมและมีชีวิตที่สงบสุข ซึ่งจะต้องอาศัยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทุกคน โดยเฉพาะบุคลากรครูทุกคนในโรงเรียนซึ่งมีครูที่ปรึกษาเป็นหลักสำคัญในการดำเนินงานต่างๆ เพื่อการดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างใกล้ชิด

#### 1.4 ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพของการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือ นักเรียน

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพของการดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จสามารถสรุปได้ดังนี้ (กรมสุขภาพจิต, 2544; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547)

1.4.1 ผู้บริหาร โรงเรียน รวมทั้งครูอาจารย์ผู้บริหาร โรงเรียนทุกฝ่ายปรับเปลี่ยนบทบาทและเจตคติ ตระหนักถึงความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และให้การสนับสนุนส่งเสริมดูแลพัฒนานักเรียนทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ และสังคม

1.4.2 ครูทุกคนและผู้เกี่ยวข้องจำเป็นต้องมีความตระหนักในความสำคัญของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และมีทัศนคติที่ดีต่อนักเรียน วางระบบที่จะสร้างความมั่นใจว่านักเรียนทุกคนมีครู อาจารย์อย่างน้อย 1 คน ที่จะคอยดูแลทุกข์สุขอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง

1.4.3 คณะกรรมการหรือคณะทำงานทุกคณะต้องมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด และมีการประชุมกันในแต่ละคณะอย่างสม่ำเสมอตามที่กำหนด โดยมีครูที่ปรึกษาเป็นบุคลากรสำคัญในการดำเนินงาน ซึ่งต้องได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนเรื่องต่างๆ จากทุกคนที่เกี่ยวข้องทั้งในและนอกโรงเรียน เพื่อให้บ้าน โรงเรียน และชุมชน เชื่อมประสานและรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่าย ช่วยกันเฝ้าระวังดูแลช่วยเหลือนักเรียน

1.4.4 การอบรมให้ความรู้และทักษะ รวมทั้งการเผยแพร่ข้อมูลความรู้แก่ครูที่ปรึกษาหรือผู้เกี่ยวข้อง ในเรื่องเอื้อประโยชน์ต่อการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นสิ่งจำเป็นโดยเฉพาะเรื่องทักษะการปรึกษาเบื้องต้น และแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว ของนักเรียน ซึ่งโรงเรียนควรดำเนินการอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

สรุปได้ว่า ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพของการดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จสิ่งแรกคือ การสร้างความตระหนักและเจตคติที่ดีต่อการดำเนินงานให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่ง



ความสำเร็จของการดำเนินงานต้องอาศัยการร่วมใจ ร่วมคิด ร่วมทำ ของทุกคนที่มีส่วนเกี่ยวข้อง รวมทั้งจะต้องมีการเพิ่มพูนความรู้ และทักษะในการดำเนินงาน เพื่อที่จะสามารถจัดสรรกิจกรรมให้มีความเหมาะสมและสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ของนักเรียนในโรงเรียนได้อย่างถูกต้องและรวดเร็ว ซึ่งนักเรียนจะได้รับการดูแลช่วยเหลืออย่างทั่วถึง ตรงตามสภาพปัญหา ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างครูและนักเรียนภายใต้บรรยากาศที่อบอุ่น นักเรียนเรียนรู้อย่างมีความสุข รู้จักตนเอง มีการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ และสามารถควบคุมตนเองได้

### 1.5 กระบวนการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นกระบวนการดำเนินงานที่มีภารกิจหลักที่เป็นหัวใจของการดำเนินงาน 5 กิจกรรม แต่ละกิจกรรมของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน จะมีวิธีการและเครื่องมือที่แตกต่างกันออกไป แต่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ซึ่งเอื้อให้การดูแลช่วยเหลือนักเรียนของโรงเรียนเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้ (กรมสามัญศึกษา, 2544; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, 2547)

1.5.1 การรู้จักนักเรียนเป็นการบุคคล เป็นการศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตัวนักเรียนที่จะช่วยให้ครูที่ปรึกษามีความเข้าใจนักเรียนมากขึ้น สามารถนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อคัดกรองนักเรียนและเป็นประโยชน์ในการส่งเสริม การป้องกันและการแก้ไขปัญหาให้นักเรียนได้อย่างถูกต้องเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ไม่ใช่ความรู้สึกหรือการคาดเดา ซึ่งข้อมูลที่ได้ในเชิงประจักษ์จะทำให้ไม่เกิดข้อผิดพลาดในการช่วยเหลือนักเรียนหรือเกิดข้อผิดพลาดน้อยที่สุด ซึ่งข้อมูลที่ครูที่ปรึกษาควรรู้จักนักเรียน มี 3 ด้านคือ ด้านความสามารถ ด้านสุขภาพ และด้านครอบครัว

1.5.2 การคัดกรองนักเรียน เป็นการนำข้อมูลเกี่ยวกับตัวนักเรียนแต่ละคนมาพิจารณาเพื่อจัดกลุ่มนักเรียนเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.5.2.1 กลุ่มปกติ คือ นักเรียนที่ได้รับการวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ตามเกณฑ์การคัดกรองของโรงเรียน

1.5.2.2 กลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหา คือนักเรียนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ของกลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหา ตามเกณฑ์การคัดกรองของโรงเรียน ซึ่งโรงเรียนต้องให้ความช่วยเหลือป้องกัน หรือแก้ไขตามแต่กรณี

การจัดกลุ่มนักเรียนมีประโยชน์ต่อครูที่ปรึกษาในการหาวิธีการเพื่อดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้อย่างถูกต้อง โดยเฉพาะเป็นการแก้ไขปัญหาให้ตรงกับสภาพปัญหาของนักเรียนแต่ละคน มีความรวดเร็วในการแก้ไขปัญหา ครูที่ปรึกษาควรระวังอย่างยิ่งที่จะไม่นักเรียนรับรู้ว่าตนถูกจัดกลุ่มอยู่ในกลุ่มเสี่ยงหรือมีปัญหา ครูต้องมีการเก็บผลการคัดกรองไว้เป็นความลับ นอกจากนี้หากครูที่ปรึกษามีการประสานงานกับผู้ปกครองเพื่อการช่วยเหลือนักเรียนก็



ควรระมัดระวังการสื่อสารที่ทำให้ผู้ปกครองเกิดความรู้สึก ว่า บุตรหลานของตนถูกจัดในกลุ่มที่ ผิดปกติ แตกต่างจากเพื่อนนักเรียนอื่นๆ ภายหลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลการคัดกรองแล้วโรงเรียน ควรมีการประชุมครูเพื่อการพิจารณาเกณฑ์การจัดกลุ่มนักเรียนร่วมกัน เพื่อให้โรงเรียนมีมาตรฐาน หรือแนวทางการคัดกรองที่เป็นที่ยอมรับของครูในโรงเรียน

1.5.3 การส่งเสริมนักเรียน เป็นการสนับสนุนให้นักเรียนทุกคนที่อยู่ในความดูแล ของครูที่ปรึกษาไม่ว่าจะเป็นนักเรียนกลุ่มปกติ กลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหาให้มีคุณภาพมากขึ้นมี ความภาคภูมิใจในชีวิตมากขึ้น เป็นการป้องกันไม่ให้นักเรียนที่อยู่ในกลุ่มปกติกลายเป็นนักเรียนใน กลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหา และเป็นการช่วยให้นักเรียนกลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหากลับมาเป็น นักเรียนกลุ่มปกติและมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามที่โรงเรียนหรือชุมชนคาดหวังต่อไป

1.5.4 การป้องกันและแก้ไขปัญหา ในการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ครูที่ปรึกษาควร เอาใจใส่กับนักเรียนทุกคนเท่าเทียมกัน แต่สำหรับนักเรียนกลุ่มเสี่ยงหรือกลุ่มมีปัญหานั้นจำเป็น อย่างมากที่จะต้องให้ความดูแลอย่างใกล้ชิดและหาวิธีช่วยเหลือ ทั้งการป้องกันและการแก้ไขปัญหา โดยไม่ปล่อยปละละเลยจนนักเรียนจนกลายเป็นปัญหาของสังคม การป้องกันและแก้ไขปัญหานักเรียนจึงเป็นภาระงานที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าอย่างมากในการพัฒนานักเรียนให้เป็นบุคคลที่มี คุณภาพของสังคมต่อไป

การป้องกันและแก้ไขปัญหานักเรียนนั้นมีหลายวิธีการแต่ละวิธีการที่ครู ที่ปรึกษาจำเป็นต้องดำเนินการคือ การให้คำปรึกษาเบื้องต้น และการจัดกิจกรรมเพื่อป้องกันและ แก้ไขปัญหา

1.5.5 การส่งต่อ ในการป้องกันและแก้ไขปัญหานักเรียนโดยครูที่ปรึกษาดำเนินการ กระบวนการในการดูแลช่วยเหลือนักเรียนนั้น อาจมีบางกรณีที่ปัญหามีความยากต่อการช่วยเหลือ แล้วนักเรียนมีพฤติกรรมไม่ดีขึ้นก็ควรดำเนินการส่งต่อไปยังผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านต่อไป เพื่อให้ ปัญหาของนักเรียนได้รับการช่วยเหลืออย่างถูกทางและรวดเร็วยิ่งขึ้น หากปล่อยให้เป็นบทบาท หน้าที่ของครูที่ปรึกษาหรือครูคนใดคนหนึ่งเท่านั้นความยุ่งยากของปัญหาอาจมีมากขึ้น หรืออาจ ลุกกลามเป็นปัญหาใหญ่จนยากต่อการแก้ไข การส่งต่อนักเรียนแบ่งเป็น 2 แบบ คือ

1.5.5.1 การส่งต่อภายใน ครูที่ปรึกษาส่งต่อไปยังครูที่สามารถให้การ ช่วยเหลือนักเรียนได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะปัญหา เช่น ครูแนะแนว ครูพยาบาล ครูประจำวิชา หรือ ฝ่ายปกครอง เป็นต้น

1.5.5.2 การส่งต่อภายนอก ครูแนวหรือฝ่ายปกครองจะเป็นการแก้ไข ปัญหาที่ยากต่อการช่วยเหลือของครูที่ปรึกษา เช่น ปัญหาเกี่ยวกับจิตใจ ความรู้สึก ปัญหาที่ พฤติกรรมที่ซับซ้อนหรือรุนแรง ครูที่รับผิดชอบต้องมีการช่วยเหลืออย่างเป็นระบบและประสานการ





ทำงานกับผู้เกี่ยวข้อง เพื่อการช่วยเหลือที่มีประสิทธิภาพ แต่หากเกิดกรณีที่ยากต่อการช่วยเหลืออีก ต้องส่งต่อผู้เชี่ยวชาญนอกเช่นกัน

กระบวนการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนประกอบไปด้วยกิจกรรมหลัก 5 กิจกรรม คือ การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริมนักเรียน การป้องกัน และแก้ไขปัญหา และการส่งต่อ ซึ่งในแต่ละกิจกรรมจะมีการใช้เครื่องมือที่แตกต่างกัน และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตลอดทั้ง 5 กิจกรรม ซึ่งก่อให้เกิดระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่มีประสิทธิภาพ

#### 1.6 บทบาทหน้าที่ของบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน

ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเป็นระบบการทำงานที่มีกระบวนการชัดเจน ดังนั้น บทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจะต้องศึกษา บทบาทหน้าที่ตามกรอบการทำงานให้ชัดเจน ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการขั้นพื้นฐาน มีบทบาทหน้าที่ คือ กำหนดนโยบายและหน่วยงานที่รับผิดชอบในสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ด้านการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นเครือข่ายการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียน ส่งเสริมและสนับสนุนให้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเกิดพัฒนาองค์ความรู้สู่การปฏิบัติด้านการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และสนับสนุนช่วยเหลือให้สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษามีระบบติดตาม ประเมินผล และรายงานความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง

สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มีบทบาทหน้าที่ คือ นำนโยบายการช่วยเหลือนักเรียนสู่การปฏิบัติในสถานศึกษา ส่งเสริมสนับสนุนให้สถานศึกษาเกิดการพัฒนาองค์ความรู้และความสามารถในการปฏิบัติด้านการดูแลช่วยเหลือนักเรียน สนับสนุน ช่วยเหลือให้สถานศึกษาสามารถดำเนินงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้อย่างเป็นระบบและมีประสิทธิภาพ ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมมือกันดำเนินงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และติดตาม ประเมินผล และรายงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของสถานศึกษา

ผู้บริหารสถานศึกษา มีบทบาทหน้าที่ คือ บริหารจัดการให้มีระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของสถานศึกษาให้ชัดเจนและมีประสิทธิภาพ ประสานงานระหว่างสถานศึกษากับหน่วยงานและบุคลากรภายนอก เช่น ผู้ปกครอง เครือข่ายผู้ปกครอง องค์กรต่างๆ สาธารณสุข โรงพยาบาล สถานีตำรวจ และคูแล กำกับ นิเทศ ติดตาม ประเมินผล สนับสนุน และให้ขวัญ กำลังใจในการดำเนินงาน

ครูประจำชั้นหรือครูที่ปรึกษา มีบทบาท คือ รู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล คัดกรอง จำแนกนักเรียน จัดกิจกรรมต่างๆ เพื่อส่งเสริมและพัฒนา จัดกิจกรรมป้องกัน แก้ไข ช่วยเหลือ ส่งต่อ และรายงานผล

ครูประจำวิชา หรือครูทั่วไป มีบทบาทหน้าที่ คือ สนับสนุนครูประจำชั้นหรือครูที่ปรึกษาในการดูแลช่วยเหลือนักเรียน จัดกิจกรรมส่งเสริมและพัฒนา จัดกิจกรรมป้องกัน แก้ไข ช่วยเหลือ และส่งต่อ

หัวหน้าระดับชั้น มีบทบาทหน้าที่ คือ ติดตาม กำกับ ดูแล ช่วยเหลือนักเรียนของครูประจำชั้น/ครูที่ปรึกษา และประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้องในระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

นักเรียน มีบทบาทหน้าที่ คือ ให้ความร่วมมือกับคณะกรรมการนักเรียน ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เข้าร่วมกิจกรรมของสถานศึกษา

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน มีบทบาทหน้าที่ คือ ให้การสนับสนุนให้คำปรึกษา เสนอแนวทางในการส่งเสริม พัฒนา และแก้ไข อำนวยความสะดวกในการประสานงาน เมื่อสถานศึกษาต้องการความช่วยเหลือ

ผู้ปกครอง หรือเครือข่ายผู้ปกครอง มีบทบาทหน้าที่ คือ อบรม ดูแล และเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตครอบครัว มีความรัก ความเข้าใจ และให้ความอบอุ่น สนับสนุนให้ความร่วมมือ วางแผนร่วมกับสถานศึกษาในการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการส่งเสริมและพัฒนา ป้องกัน และแก้ไขปัญหา นักเรียน และเป็นที่ปรึกษาหรือแนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีแก่นักเรียน

ชุมชน มีบทบาทและหน้าที่ คือ สนับสนุนการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือ นักเรียนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมสุขภาพจิต ศูนย์อนามัย สาธารณสุขอำเภอ และสาธารณสุขจังหวัด โรงพยาบาล กระทรวงแรงงานและสวัสดิภาพทางสังคม สื่อมวลชน และอื่นๆ โดยมีหน้าที่ได้แก่ ให้คำปรึกษาแนะนำ เกี่ยวกับพฤติกรรมแลพัฒนาการของเด็กวัยต่างๆ สอดส่องดูแล ให้ความช่วยเหลือเด็กและเยาวชนทั้งด้านความปลอดภัย และการแก้ปัญหาพฤติกรรม ร่วมมือกับสถานศึกษาจัดกิจกรรมส่งเสริมนักเรียนให้ได้รับการพัฒนาตามศักยภาพของแต่ละบุคคล เป็นแหล่งการเรียนรู้และฝึกงาน และเพิ่มพูนประสบการณ์แก่นักเรียนตามความรู้ ความสามารถ ความสนใจ และความถนัด ติดตามผล สะท้อนปัญหา และแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ให้ความร่วมมือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้เผยแพร่ข้อมูล ข่าวสาร สารสนเทศ ที่เป็นประโยชน์และน่าสนใจ ให้การสนับสนุนและเป็นเครือข่ายในการพัฒนาและการขยายผลการดำเนินงานดูแลช่วยเหลือนักเรียนอย่างต่อเนื่อง



สรุปแล้วบทบาทหน้าที่ของบุคลากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน แต่ละบทบาทล้วนมีความสำคัญต่อการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนเพราะแต่ละบทบาทมีส่วนในการเกื้อหนุนให้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตั้งแต่การเริ่มกำหนดนโยบาย มาจนถึงการรับนโยบายมาปฏิบัติโดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องอื่นๆ เมื่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนและปฏิบัติตามหน้าที่อย่างเต็มกำลังย่อมส่งผลให้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

### 1.7 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีวิธีการศึกษาที่เน้นการศึกษาตามสภาพปัญหาต่างๆ ในบริบทที่แตกต่างกันของสถานที่ทำการวิจัย อาทิ อาทิฐยา วรนิษฐ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนชุมชนบ้านแฮด กิ่งอำเภอบ้านแฮด สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น เขต 2 จากการศึกษาสภาพปัญหาพบว่า การดำเนินการตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนของโรงเรียนชุมชนบ้านแฮด นั้นยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ยังไม่ได้มาตรฐานและขาดความต่อเนื่องดังนั้นทางโรงเรียนจึงต้องการจัดระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนโดยการจัดการบริหารงานเชิงระบบ เน้นการนิเทศ กำกับ ติดตามและการประเมินผลที่ดีจากการวิเคราะห์สภาพปัญหาการดำเนินงานโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในวงรอบที่ 1 พบว่า ครูยังไม่เข้าใจวิธีการบันทึกการปฏิบัติงานที่เป็นมาตรฐานตามตัวชี้วัดที่โรงเรียนกำหนดในแต่ละขั้นตอน คณะกรรมการประเมินทบทวนขาดความเข้าใจในวิธีการประเมินตามประเด็นการพิจารณา และมีข้อจำกัดเกี่ยวกับเวลาการปฏิบัติกิจกรรมในบางขั้นตอน และการประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระหว่างปฏิบัติงาน ดังนั้นในการดำเนินงานโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) วงรอบที่ 2 ผู้ร่วมวิจัยได้เสนอแนวทางการพัฒนาปรับปรุงคือ สร้างความเข้าใจในการบันทึกข้อมูลตามประเด็นที่กำหนดรวมถึงการพิจารณาถึงการดำเนินงานตามเกณฑ์ จัดกิจกรรมตามระยะเวลาที่กำหนด จัดประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ และให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกัน ประสานความร่วมมือกันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหานักเรียนอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามแนวคิดเชิงระบบและข้อเสนอแนะจากวงรอบที่ 1 พบว่าผลการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนสูงกว่าเกณฑ์ตามตัวชี้วัดที่โรงเรียนกำหนดทุกตัว

อภิศักดิ์ อินธิสาร (2549) ได้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการปฏิบัติงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของครูที่ปรึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โรงเรียนจันทบุรุษเบกษาอนุสรณ์ อำเภอกะเปอร์วิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า สภาพปัญหาการปฏิบัติงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียนของครูที่ปรึกษาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 คือ ข้อจำกัดด้านงบประมาณ และการปฏิบัติงานการดูแลช่วยเหลือ



นักเรียนขาดการประสานงานที่ดี ขาดประสิทธิภาพ ครูที่ปรึกษาขาดความรู้ทักษะ และขาดความกระตือรือร้นในการปฏิบัติงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน นักเรียนไม่ได้รับการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร หลังทำการวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) พบว่า ครูที่ปรึกษามีความรู้ความเข้าใจ สามารถปฏิบัติงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีการปฏิบัติงานการดูแลช่วยเหลือนักเรียนจำนวน 5 กิจกรรม ได้แก่ การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริมนักเรียน การป้องกันและแก้ไขปัญหาและการส่งต่อ ครูที่ปรึกษาและผู้ปกครองนักเรียนสามารถร่วมกันป้องกันและแก้ไขปัญห ได้รับความดูแลเอาใจใส่จากครูที่ปรึกษาอย่างทั่วถึง นักเรียนมีความพึงพอใจในการปฏิบัติงานของครูที่ปรึกษา ผู้ปกครองและชุมชน มีความพึงพอใจในการมีส่วนร่วมดูแลช่วยเหลือนักเรียนกับสถานศึกษา การประชุมผู้ปกครองในชั้นเรียน การเยี่ยมบ้าน ทำให้ครูที่ปรึกษาและผู้ปกครองมี สัมพันธภาพที่ดีต่อกัน เข้าใจพฤติกรรมของนักเรียนที่อยู่ในความปกครอง ได้รู้จักการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของวัยรุ่นเพื่อเป็นแนวทางในการอบรมดูแล

สุวิทย์ พละวงศ์ (2549) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนเมษวดีพิทยาคม อำเภอเมษวดี จังหวัดร้อยเอ็ด ผลการศึกษาพบว่า การพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โดยใช้กลยุทธ์การประชุมเชิงปฏิบัติการ และการนิเทศ ทำให้ครูที่ปรึกษาเกิดการพัฒนาดตนเองจนก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ และสามารถนำรูปแบบและวิธีการที่หลากหลายมาใช้ในการจัดเก็บข้อมูลพื้นฐานของนักเรียน เพื่อให้การดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนทั้ง 5 ขั้นตอนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่ยังมีจุดอ่อนที่ควรนำไปปรับปรุงและพัฒนาให้ดีขึ้นคือ ครูที่ปรึกษาควรมีการประสานงานกับฝ่ายปกครองนักเรียนอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้ทราบข้อมูลนักเรียนที่เป็นกลุ่มเสี่ยง ได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องตามระบบดูแลช่วยเหลือได้

สุทธิสักดิ์ วรพัฒน์ผดุง (2547) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนสตึก อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ ผลการศึกษาพบว่า กลยุทธ์ในการพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) รอบวงที่ 1 พบว่า ผู้ร่วมศึกษาค้นคว้ามีความรู้ความเข้าใจและมีความสามารถในการพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนทั้ง 5 ด้านอยู่ในระดับปานกลาง และได้ดำเนินการประชุมเชิงปฏิบัติการ การนิเทศกำกับติดตาม ขั้นตอนการให้ความรู้ การประเมินผล การนิเทศ ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) วงรอบที่ 2 ผู้ร่วมศึกษาค้นคว้ามีความรู้ความเข้าใจและสามารถพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก ผลการพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน พบว่าด้านความรู้ความเข้าใจ



และความสามารถเกี่ยวกับระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน การรู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริมนักเรียน การป้องกันและแก้ไขปัญหา การส่งต่อ พบว่าผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าสามารถพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมากทุกด้าน แสดงให้เห็นว่า การพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาทุกประการ นอกจากการดำเนินการพัฒนาการดำเนินการตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน ทำให้บุคลากรมีความรู้ความเข้าใจ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาการดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น นอกจากนี้โรงเรียนยังมีการจัดการที่เป็นระบบ มีสารสนเทศงานปกครอง ส่งเสริมการเรียนการสอน มีแผนในการดำเนินงาน ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการทางการศึกษาให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

อุทิศ ดาปราช (2548) ศึกษาเรื่องการพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนบ้านหนองโจด อำเภอโนนสูง สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครราชสีมา เขต 1 ผลการศึกษาพบว่า การดำเนินงานตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน ครูประจำชั้นขาดความรู้ความเข้าใจระบบขั้นตอน วิธีการดำเนินงาน ขาดเครื่องมือในการปฏิบัติงาน ปัญหาของนักเรียนยังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างถูกต้องเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยเฉพาะปัญหาทางด้านการเรียน คือการอ่านออกเสียงคำไม่ถูกต้อง ซึ่งมีอยู่ในทุกระดับชั้น ภายหลังจากพัฒนาการดำเนินงานโดยใช้กระบวนการนิเทศภายในและการประชุมเชิงปฏิบัติการ ตลอดจนการจัดทำคู่มือโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) การดำเนินงานในวงรอบที่ 1 พบว่าครูประจำชั้นมีความรู้ความเข้าใจ และสามารถดำเนินงานในขั้นตอน การรู้จัก การคัดกรอง การส่งเสริมนักเรียน แต่การป้องกันและแก้ไขปัญหานักเรียนทางด้านการเรียน โดยเฉพาะการอ่านออกเสียงคำไม่ถูกต้อง ยังไม่ประสบผลสำเร็จจึงดำเนินการพัฒนาการดำเนินงานต่อโดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ในวงรอบที่ 2 โดยเพิ่มเวลาในการนิเทศและนิเทศเป็นรายบุคคลมากขึ้น และให้การดูแลติดตามพฤติกรรมของนักเรียนมากขึ้น พบว่าสามารถแก้ไขปัญหานักเรียนในด้านการเรียน โดยเฉพาะการอ่านออกเสียงได้ดีขึ้น

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่าการทำงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน มีทั้งโรงเรียนที่ประสบผลสำเร็จและมีระดับของการพัฒนาที่ดีขึ้นหลังจากได้ทำการศึกษาและพัฒนา พร้อมทั้งพบจุดแข็งจุดอ่อนที่ควรนำไปพัฒนาต่อในเรื่องของระบบการดูแลช่วยเหลือที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งปัญหาส่วนใหญ่ที่พบคือ ปัญหาในเรื่องของการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงครูขาดทักษะ ความรู้เกี่ยวกับระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน ขาดความต่อเนื่องของการดำเนินงานระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน และครูขาดความกระตือรือร้นในการดำเนินงานจึงทำ

ให้นักเรียนไม่ได้รับการเอาใจใส่เท่าที่ควร (สุทธิศักดิ์ วรพัฒน์ผดุง, 2547; อุทิศ ตาปราช, 2548; อภิศักดิ์ อินธิสาร, 2549; อาทิตยา วรนิคย์, 2549)

## 2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

### 2.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)

ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้เป็นแนวทางเดียวกัน สามารถสรุปได้ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การวิจัยเพื่อพัฒนาที่รวมการวิจัยอย่างมีส่วนร่วม กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกัน และเป็นเครื่องมือในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยคณะนักวิจัย ชุมชน และแกนนำ มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การหาแนวทางในการแก้ปัญหา ตลอดจนการดำเนินงานและติดตามประเมินผล เพื่อให้ผลของการวิจัยนำไปสู่การปฏิบัติได้จริงในการพัฒนา (ทวีศักดิ์ สุทธิปัญญาปรกรณ์, ม.ป.ป.) นอกจากนี้พันธุ์ทิพย์ รามสูต (2540) ยังได้ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประชาชนผู้เคยเป็นประชากรที่ถูกวิจัย กลับบทบาทเปลี่ยนผู้ร่วมในการกระทำวิจัยนั่นเอง โดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการวิจัย จนกระทั่งการกระจายความรู้ที่ได้จากการวิจัยไปสู่การลงมือปฏิบัติ ซึ่งสอดคล้องกับสุรางค์ จันทวานิช (2547) ได้ให้ความหมายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นวิธีการที่ให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัย นับตั้งแต่การกำหนดปัญหา การดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง การวิจัยที่ได้รวมกระบวนการศึกษาของการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการเข้าด้วยกันในกระบวนการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูล โดยมีจุดประสงค์เพื่อพัฒนางานโดยนักวิจัยและผู้ปฏิบัติงานในหน่วยงานนั้นมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนจบ นับตั้งแต่การกำหนดปัญหา การดำเนินการ การวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรม



## 2.2 ประวัติความเป็นมาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ประวัติความเป็นมาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือเรียกกันโดยย่อว่า PAR นั้น มีนักวิชาการได้กล่าวถึงไว้ดังนี้ (สุรางค์ จันทวานิช, 2533; กมล สดุดประเสริฐ, 2540; นิตยา เงินประเสริฐศรี, 2544)

วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นกระบวนการวิจัยที่นำ 2 แนวคิด มาผสมผสานกันคือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับ การมีส่วนร่วม (Participatory) มาใช้ในกระบวนการดำเนินการวิจัย ประวัติความเป็นมาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นเชื่อมโยงจากความเข้าใจของการพัฒนาสะท้อนให้เห็นถึงความร่วมมือของประชาชนในการพัฒนาชุมชนของตน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้รับความนิยมนอกในต่างประเทศนับตั้งแต่ปี 1970 เป็นต้นมา ในแนวทางดั้งเดิมของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ใช้ใน 5 สาขา คือ (1) องค์กร (2) การพัฒนาชุมชน (3) โรงเรียน (4) การมีส่วนร่วมของเกษตรกรสร้างเทคโนโลยี (5) การประเมินผลกรรมมีส่วนร่วม

สำหรับในประเทศไทยนับตั้งแต่ได้มีการกำหนด ความจำเป็นพื้นฐานใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนำมาใช้อย่างต่อเนื่องการวิวัฒนาการของรูปแบบการวิจัยนี้มีการเลือกวิธีการตามอิทธิพลของรูปแบบการพัฒนาที่แต่ละประเทศให้ความสำคัญจึงมีความหลากหลายไปตามกระบวนการพัฒนา ซึ่งเป็นแบบของการพัฒนาที่เน้นไปที่ประชาชน เป็นแบบที่มีส่วนร่วมจากผู้ปฏิบัติงานมากยิ่งขึ้น มีการบูรณาการมากยิ่งขึ้น และความน่าเชื่อถือในผลกระทบที่ตามมามากยิ่งขึ้น

## 2.3 แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ตามหลักการของการวิจัยแบบเดิมๆ ต่างกันแต่เพียงว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ไขปัญหาในการพัฒนา เป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนผู้ร่วมงานทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่จะแก้ไขปัญหาของตนเมื่อถึงคราวที่ตนจะต้องตัดสินใจว่าจะทำอย่างไร ยังเชื่อต่อไปว่าการศึกษาควรเป็นการศึกษาที่ให้ความมั่นใจว่าเขาสามารถทำอะไรบางอย่างให้แก่ตนเองได้ นอกจากนี้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังเชื่อด้วยเหมือนกันว่าการศึกษาควรเป็นการศึกษาที่ให้การเรียนรู้ที่เป็นประโยชน์สูงสุดต่อคน เป้าหมายสูงสุดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการช่วยให้ประชาชนมีเป้าหมายและสนับสนุนเป้าหมายในการพัฒนาการของตนเอง

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการวิจัยที่มีการพลิกแพลงนำเอา การปฏิบัติกับการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อการสะท้อนกลับรวมเข้าด้วยกันเพื่อไปสู่การปรับปรุงแก้ไข อย่างมีเหตุมีผลโดยวิธีการทำให้การวิจัยเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางสังคมและเป็นพื้นฐานสำหรับ การปฏิบัติและการพิจารณาไตร่ตรองเป็นผลสะท้อนต่อไป

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการของการทำงานร่วมกันอันต้อง อาศัยการสืบสวนค้นคว้าหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่ม วิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา ร่วมกันเป็นกลุ่ม และเหนือสิ่งอื่นใดต้องปฏิบัติงานร่วมกันเป็นกลุ่มในการแก้ไขปัญหานั้นๆ ทั้งใน ระยะสั้นและระยะยาว ยิ่งไปกว่านั้นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการวิจัยที่ ก่อนข้างลำเอียงไปในด้านกระบวนการประชาธิปไตย

เมื่อเราใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องจะทำให้เกิดผล สัมฤทธิ์อย่างน้อย 3 ประการ คือ (1) ประชาชนได้รับการเรียนรู้เพิ่มเติม (2) ประชาชนมีการกระทำ มากขึ้น (3) ประชาชนมีการเผยแพร่พลังความรู้มากขึ้น

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเน้นมิใช่เพียงการสืบค้นปัญหาและการแก้ปัญหา เท่านั้นแต่เป็นกระบวนการกระตุ้นให้ประชาชนมีการกระทำต่อปัญหาเหล่านี้ การกระทำอย่างหนึ่ง อย่างใดต่อปัญหาทำให้ประชาชนได้มีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ผลสุดท้ายประชาชน มิได้เพียงเรียนรู้การแก้ไขปัญหาแต่ได้เพิ่มพูนความรู้ให้พร้อมที่จะเผชิญกับปัญหาที่ยากไปกว่านี้ (กมล สุคประเสริฐ, 2540)

สรุปได้ว่า แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนั้นมีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่ การแก้ไขปัญหาเพื่อการพัฒนา เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นกระบวนการของการทำงาน ร่วมกัน อันต้องอาศัยการค้นคว้าหาปัญหา ข้อโต้แย้ง วิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหา และเหนือสิ่งอื่นใด ต้องปฏิบัติงานร่วมกันเป็นกลุ่มในการแก้ไขปัญหานั้นๆ นอกจากนี้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมี ส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการวิจัยที่มีการพลิกแพลงนำเอาการปฏิบัติกับการพิจารณาไตร่ตรองเพื่อ การสะท้อนกลับรวมเข้าด้วยกันเพื่อนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขอย่างมีเหตุมีผล โดยเป้าหมายสูงสุด ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือการช่วยให้ประชาชนมีเป้าหมายและสนับสนุน เป้าหมายในการพัฒนาของตนเอง โดยที่สุดแล้วนอกจากจะสามารถแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นพร้อมทั้ง ได้รับความรู้แล้วการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังสร้างแนวทางที่จะสามารถทำให้ผู้มีส่วน เกี่ยวข้องแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นในครั้งต่อไป

## 2.4 องค์ประกอบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วอลตันและกาฟเนย์ (Walton and Gaffney, 1991 อ้างถึงใน นิติยา เงินประเสริฐศรี, 2544) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังนี้





2.4.1 การมีส่วนร่วม (Participation) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นประชาธิปไตยในการวิจัย โดยตระหนักยอมรับคุณค่าของผู้เข้าร่วมปฏิบัติ (Practitioners) สมาชิกชุมชน ประชาชน ผู้ปฏิบัติงาน และอาสาสมัครต่างๆ ซึ่งกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียดังกล่าวเป็นผู้มีประสบการณ์จะสร้างองค์ความรู้ที่มีประโยชน์จากภูมิปัญญาของตนโดยพิจารณาถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

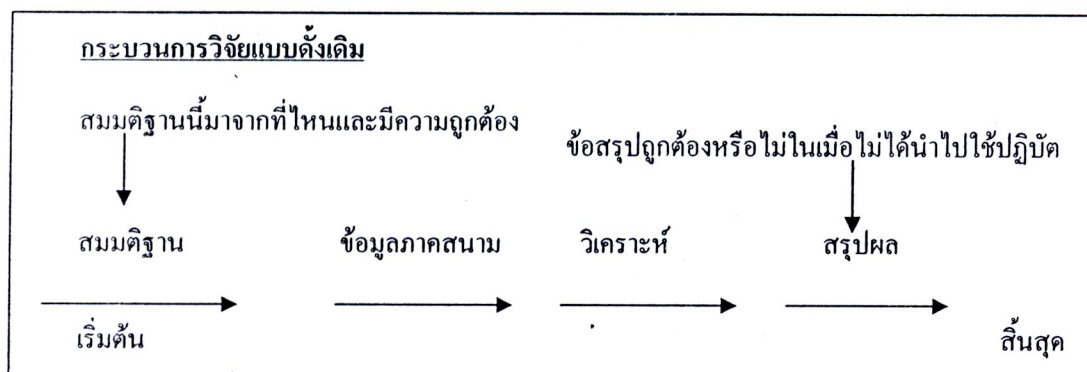
2.4.2 การกระทำ (Action) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การวิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะเปลี่ยนแปลงความพยายามต่างๆ ของผู้มีส่วนร่วมในสถานการณ์เฉพาะ ดังนั้นจึงมีการกระทำต่างๆ เกิดขึ้น

2.4.3 การวิจัย (Research) ซึ่งเป็นความพยายามอย่างมีระบบที่จะสร้างองค์ความรู้เพื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการในสถานการณ์เฉพาะ

สรุปได้ว่า องค์ประกอบของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องประกอบไปด้วย องค์ประกอบ 3 ประการ ได้แก่ การมีส่วนร่วม การกระทำ และการวิจัย

## 2.5 จุดเด่นของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

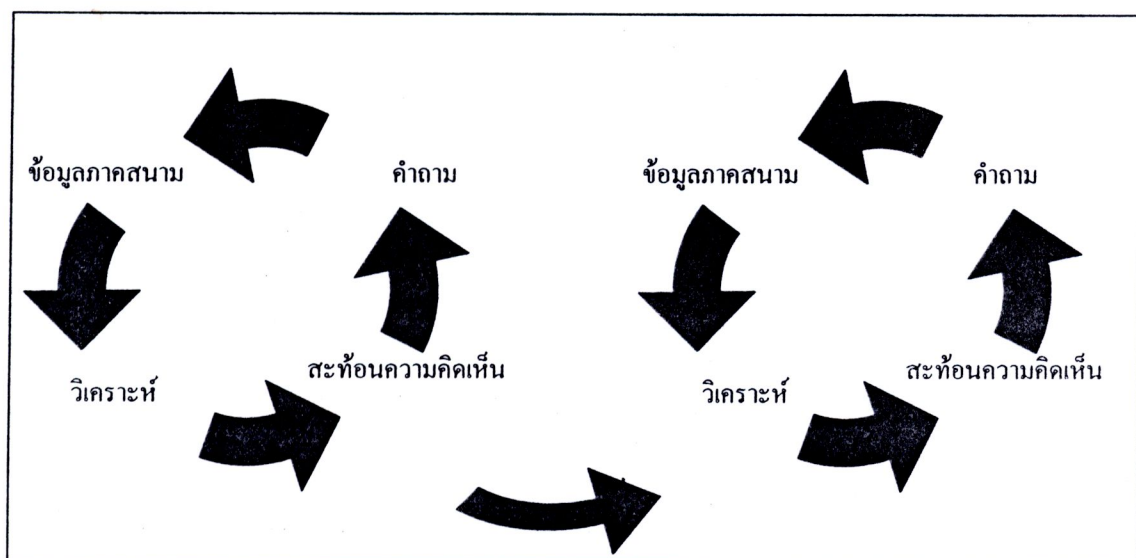
ในการวิจัยแบบดั้งเดิมจะมีแบบจำลองเป็นเส้นตรง (Linear model) โดยเริ่มจากการมีสมมติฐาน เก็บข้อมูล วิเคราะห์ และสรุปผล แต่ไม่ได้สนใจสมมติฐานดังกล่าวมาจากไหนและมีความถูกต้องตรงประเด็นเพียงใด นอกจากนี้ข้อสรุปมีความถูกต้องเพียงใดในเมื่อไม่มีการทดสอบในการปฏิบัติ ซึ่งสามารถแสดงเป็นภาพได้ดังต่อไปนี้



ภาพที่ 1 กระบวนการวิจัยแบบดั้งเดิม

ที่มา: Wadsworth (1998) อ้างถึงใน นิติยา เงินประเสริฐศรี, 2544.

ในขณะที่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีแบบจำลองเป็นวงจร (Cyclical model) พิจารณาความสำเร็จของการแสวงหาความจริง ซึ่งสมมติฐานจะต้องมีประโยชน์และตรงประเด็นนอกจากนี้การตรวจสอบข้อค้นพบ ซึ่งต้องการการทดสอบในการปฏิบัติจึงจะได้รับการยอมรับ แบบจำลองเป็นวงจรแสดงดังภาพประกอบต่อไปนี้



ภาพที่ 2 แบบจำลองกระบวนการวิจัยที่เป็นวงจร

ที่มา: Wadsworth (1998) อ้างถึงในนิตยา เงินประเสริฐศรี, 2544.

จากแบบจำลองที่แตกต่างกันการวิจัยในแนวทางดั้งเดิม เช่น การวิจัยเชิงปริมาณ และนักวิจัยประเภทหอคอยงาช้างจะศึกษาในประเด็นใดประเด็นหนึ่ง เพื่อทำความเข้าใจสิ่งที่ศึกษาเท่านั้นแต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะนำผลการศึกษาไปใช้และก่อให้เกิดผลในระยะยาวในทางที่ดีแก่คนในสังคม ชุมชนและองค์กร

เมื่อนำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเข้ามาอยู่ในกระบวนการวิจัยจะก่อให้เกิดผลดีหลายประการ เช่น

1. ทำให้วัตถุประสงค์ของการวิจัยและข้อค้นพบมีความตรง (Validity) มากขึ้น เพราะเป็นการสร้างองค์ความรู้เพื่อนำไปใช้ในการแก้ไขปัญหา โดยอยู่บนพื้นฐานที่กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีส่วนร่วมในการสร้างองค์ความรู้
2. ทำให้มีโอกาสมากขึ้นที่จะสร้างนวัตกรรมและใส่สิ่งสอดแทรกต่างๆ (Intervention) เพราะการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สะท้อนคุณค่าในเรื่องกระบวนการเปลี่ยนแปลง
3. ทำให้มีความร่วมมือมากขึ้นระหว่างนักวิจัยและกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งสอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตย ผู้มีส่วนร่วมหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจะมีบทบาทเป็นผู้กระทำการดำเนินการหรือเป็นสมาชิกชุมชน เพื่อสร้างสังคมและเป็นคนของสังคม ในขณะที่การวิจัยแบบดั้งเดิมคนของสังคมจะไม่เกี่ยวข้องกับผู้วิจัยแต่ถูกพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ถูกศึกษา (Objects)



เมื่อเทียบกับงานวิจัยแบบดั้งเดิมกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถสรุปได้จากผลงานความคิดของพันธุ์ทิพย์ รามสูตร (2540) ได้ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบงานวิจัยแบบดั้งเดิมกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

| ประเด็นเปรียบเทียบ | การวิจัยแบบดั้งเดิม                                                                                    | การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม                                                         |
|--------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------|
| รูปแบบ             | เป็นพิมพ์เขียวที่กำหนดให้                                                                              | เน้นกระบวนการที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์                                                  |
| อุดมการณ์/ปรัชญา   | เน้นกลุ่มคนชั้นสูง                                                                                     | เน้นกลุ่มคนที่ด้อยโอกาสในสังคมคนชายขอบ                                                      |
| จุดมุ่งหมาย        | ไม่ผูกพัน ทำให้ได้ข้อมูลเพื่อตอบปัญหาการวิจัย                                                          | มีพันธกรณีระหว่างนักวิจัยกับชาวบ้านที่จะร่วมกันเพื่อสิทธิของมนุษย์                          |
| กรอบการวิจัย       | กำหนดโดยนักวิจัยองค์กร                                                                                 | กำหนดโดยประชาชนในพื้นที่                                                                    |
| จุดเน้น            | วัตถุ เน้นการสร้างสิ่งของ                                                                              | คน เริ่มที่คนเป็นหลัก ทำให้คนมีคุณค่า สร้างความภาคภูมิใจและกำลังใจ                          |
| เป้าหมาย           | กำหนดไว้ล่วงหน้า                                                                                       | ปรับเปลี่ยนตามความต้องการของท้องถิ่นตามเงื่อนไขความเหมาะสม                                  |
| ยุทธวิธี           | เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้านไม่สามารถวางแผนเองได้                                                    | เน้นการมีส่วนร่วม เชื้อมั่นในความสามารถในการเรียนรู้ของคน                                   |
| วิธีการ            | เข้มงวดรัดกุม เน้นหลักการวิจัยเชิงปริมาณ มองมิติชุมชนที่ศึกษา และใช้เทคโนโลยีหรือระเบียบวิธีการชั้นสูง | เรียบง่าย ใช้วิธีการที่ชาวบ้านรู้จักและถนัด มองชุมชนอย่างเป็นองค์รวม และใช้เทคโนโลยีชาวบ้าน |

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบงานวิจัยแบบดั้งเดิมกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (ต่อ)

| ประเด็นเปรียบเทียบ        | การวิจัยแบบดั้งเดิม                                                                            | การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม                                                                                                                                     |
|---------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| การวิเคราะห์<br>สถานการณ์ | เน้นการย่อส่วน<br>(Reductionism)                                                               | การมององค์รวม (Holistic Approach)                                                                                                                                       |
| รูปแบบการพัฒนา            | ควบคุม ชี้นำและให้แรงจูงใจ<br>เป็นวัตถุ เน้นการทำงานตาม<br>แผนและส่งเสริมวัฒนธรรมการ<br>พึ่งพา | ปลดปล่อย สร้างกำลังอำนาจในการ<br>คิดและต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้<br>กระทำ โดยมีแรงจูงใจคือความภูมิใจ<br>ในศักดิ์ศรีของตน และเป็นการ<br>ส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง |
| มองชาวบ้าน                | เป็นผู้รับประโยชน์จาก<br>ความสำเร็จของโครงการวิจัย                                             | เป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้ลงมือกระทำ<br>โครงการสำเร็จ และมีส่วนร่วม                                                                                                      |
| ผลลัพธ์ (Output)          | เน้นวัตถุที่เป็นผลผลิตของ<br>โครงการ เช่น รั้ว ถนน อาคาร<br>เป็นต้น                            | ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของ<br>ชุมชน เน้นการเรียนรู้ ความพอใจ<br>ความหลากหลาย กำลังใจและแรงใจ<br>ของประชาชน                                                       |

จากตารางที่ 1 ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบงานวิจัยแบบดั้งเดิมกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ว่า การวิจัยแบบดั้งเดิมจะมีการกำหนดเป้าหมายไว้ล่วงหน้า เน้นการวางแผนที่อ้างว่าชาวบ้านไม่สามารถวางแผนเองได้ โดยมีนักวิจัยเป็นผู้กำหนดกรอบในการวิจัย ซึ่งความสำเร็จของโครงการชาวบ้านจะเป็นผู้ได้รับประโยชน์ซึ่งแตกต่างจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่มองว่าชาวบ้านหรือชุมชนเป็นผู้ทำประโยชน์ เป็นผู้มีส่วนร่วมในการลงมือทำโครงการให้สำเร็จ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเน้นไปที่การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยรูปแบบจะเน้นกระบวนการที่สามารถปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์ ละความต้องการของท้องถิ่นตามเงื่อนไขความเหมาะสม รวมถึงสร้างอำนาจในการคิดและต่อรองให้สำเร็จในสิ่งที่ได้กระทำ



## 2.6 กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วยขั้นตอนการดำเนินงาน 5 ขั้นตอน ดังนี้ (ไพโรจน์ ชลารักษ์, 2548)

2.6.1 ขั้นการศึกษาบริบท ในขั้นนี้ นักวิจัยจะทำการกำหนดพื้นที่หรืออาณาบริเวณที่จะทำการศึกษาวิจัยเพื่อทำประชาคม โดยมีนักพัฒนาประชาสัมพันธ์ชักชวนให้ชาวบ้านเข้าร่วม และชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมการวิจัย

2.6.2 ขั้นกำหนดปัญหา ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยสรุปคำถามหรือปัญหา รวมทั้งอธิบายเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการแก้ไขปัญหามาให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้เห็นภาพและเกิดความเข้าใจตรงกัน ส่วนนักพัฒนาทำความเข้าใจประเด็นปัญหาละมองถึงผลของการวิจัยได้อย่างชัดเจน และครอบคลุมส่วนเกี่ยวข้องอื่น ๆ และชาวบ้านได้เข้าร่วมกิจกรรมเพื่อให้ข้อมูล และแสดงความคิดเห็น/ความต้องการ ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้ว การวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องกับสภาพจริงที่เกิดขึ้นหรือสอดคล้องกับความต้องการพัฒนาที่ประสงค์ได้นั้น ย่อมหลีกเลี่ยงไม่พ้นการที่นักวิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์อันดีกับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความตระหนักในบทบาทและความสำคัญของการมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย ขั้นการกำหนดปัญหาร่วมกับชาวบ้านในชุมชน จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ผู้วิจัยจะต้องดำเนินการให้เกิดผลอย่างแท้จริง ก่อนจะเริ่มดำเนินงานในขั้นตอนอื่น

2.6.3 ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจัดทำขั้นตอนการปฏิบัติงานวิจัยให้ชัดเจน รวมทั้งระบุว่าผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำวิจัยแต่ละฝ่ายจะมีส่วนร่วมอะไร และอย่างไร เมื่อใดบ้าง พร้อมทั้งแผนการปรับปรุงหรือปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัย ส่วนนักพัฒนาจะเข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยโดยติดตามผลการดำเนินงานวิจัยทุกขั้นตอน และคอยตรวจสอบผลของการดำเนินงานว่ามีสิ่งใดที่ผิดพลาด หรือไม่เป็นไปตามแผนหรือเป้าหมาย หรือมีสิ่งใดที่เกิดแทรกซ้อน ขึ้นมาหรือไม่ โดยชาวบ้านนั้น จะเข้ามามีส่วนร่วมลงมือในการปฏิบัติงานวิจัยตามแผน และตรวจสอบผลว่าพึงพอใจหรือไม่

2.6.4 ขั้นการติดตาม ตรวจสอบและปรับปรุงรวมทั้งการแก้ไขระหว่างปฏิบัติการปฏิบัติงานวิจัย ในขั้นนี้ นักวิจัยที่มีส่วนร่วมโดยการพิจารณาหาทางปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยอาศัยข้อมูลจากทุกฝ่าย แล้วนำมาทำการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมเพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมาย โดยนักพัฒนาจะเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการตรวจสอบผลการปฏิบัติงานวิจัย และประเมินว่าผลที่เกิดขึ้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ เป็นต้น และประชาชนหรือชาวบ้านจะเข้าร่วมด้วยการรับรู้ถึงการปรับเปลี่ยนการปฏิบัติงานตามที่นักวิจัยกำหนด รวมทั้งให้ข้อมูลย้อนกลับ (Feedback) ที่แสดงถึงความพึงพอใจและความสำเร็จของการดำเนินการวิจัย

2.6.5 ขั้นการสรุปผลการวิจัย ในขั้นตอนนี้ นักวิจัยจะทำการสรุปผลการวิจัย และเรียบเรียงเป็นรายงานการวิจัยออกเผยแพร่ นักพัฒนามีส่วนร่วมด้วยการรับทราบและตรวจสอบ ประเมินผลการวิจัยว่าประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใด มีปัญหาและอุปสรรคอย่างไรบ้าง โดยชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมด้วยการให้ข้อมูลย้อนกลับผลของการวิจัยว่าพึงพอใจและได้ผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ และแสดงความคิดเห็นอื่นประกอบข้อมูลด้วยว่าเพราะเหตุใด

หากพิจารณาในรูปของกระบวนการวิจัย การมีส่วนร่วมของฝ่ายต่าง ๆ สามารถระบุได้ตามลำดับขั้นหรือกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้หลายขั้นตอน ซึ่งช่วยให้เห็นบทบาทหน้าที่ของผู้เข้าร่วมการวิจัยแต่ละฝ่ายได้อย่างชัดเจน และในทางปฏิบัติแล้ว กระบวนการวิจัยก็ต้องดำเนินไปโดยความร่วมมือกับทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับขั้นตอน ตั้งแต่ต้นจนจบสิ้นกระบวนการ

สรุปได้ว่ากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบไปด้วย กระบวนการดำเนินงาน 5 ขั้น ได้แก่ ขั้นการศึกษาบริบท ขั้นกำหนดปัญหา ขั้นการวางแผนปฏิบัติงานวิจัย ขั้นติดตามตรวจสอบและปรับปรุง และขั้นของการสรุปผลการวิจัย ซึ่งในแต่ละขั้นตอนจะมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันไปจนจบกระบวนการศึกษา

## 2.7 ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ประยุกต์ใช้กับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนามาจากฐานความเชื่อที่มุ่งมั่นเน้นบูรณาการเชื่อมโยงความรู้หรือทฤษฎีเชิงปฏิบัติที่ได้จากการทำวิจัยกับการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นจริงในสนามหรือในสถานที่ปฏิบัติงานผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยอาศัยการสะท้อนความคิดใคร่ครวญไปมาในเชิงวิพากษ์ผลการปฏิบัติงานที่ได้ลงมือกระทำไปตามแผนการที่วางไว้ว่าสามารถแก้ไขปัญหอะไรบางอย่างจะต้องดำเนินการอย่างไร รวมทั้งมีปัจจัยเกื้อกูลและขัดขวางความสำเร็จในการแก้ไขปัญหอะไรบางอย่างและจะต้องดำเนินการอย่างไร จึงจะทำให้เข้าสู่สภาวะการณที่นำความสำเร็จนั้นมา ดังนั้นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงประกอบด้วยขั้นตอนการดำเนินงานวิจัยที่มีลักษณะเป็นเกลียวเวียนหรือวงจรต่อเนื่องกันไป (Spiral of steps) ตามแนวคิดดั้งเดิมของเคอร์ท เลวิน (Kurt Lewin) กระบวนการดำเนินงานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการในแต่ละวงจรประกอบด้วย 4 ขั้นตอนคือ (องอาจ นัยวัฒน์, 2548)

1. ขั้นเตรียมการเบื้องต้น (Pre-step) ได้แก่ การกำหนดจุดมุ่งหมายโดยทั่วไป
2. การวางแผน (Planning)
3. การลงมือปฏิบัติ (Action)
4. การค้นหาข้อเท็จจริง (Fact finding)





การดำเนินการวิจัย ใน 3 ขั้นตอนสุดท้ายดังกล่าวมานี้ ถือว่าเป็นกิจกรรมหลักของการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Core activities) นักวิธีวิทยาการวิจัยแต่ละบุคคลหรือคณะที่มีความสนใจเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการได้ทำการประยุกต์แนวความคิดของ เคอร์ท เลวิน ไปใช้ในการศึกษาวิจัยและการเรียบเรียงตำรา โดยจำแนกกิจกรรมหลักทั้ง 3 ขั้นตอนในลักษณะแตกต่างกันตามแนวคิด ความเชื่อ และประสบการณ์ส่วนบุคคลที่มีต่อการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการ เช่น

เคมมิส และแมคแทกการ์ท (Kemmis & McTaggart, 1988) จำแนกกิจกรรมการวิจัยเชิงปฏิบัติการออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก คือ

1. การวางแผนงาน (Planning)
2. การลงมือปฏิบัติงาน (Action)
3. การสังเกตผลการปฏิบัติงาน (Observation)
4. การสะท้อนกลับการปฏิบัติงาน (Reflection)

กระบวนการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการตามแนวแนวคิดของเคมมิสและแมคแทกการ์ท เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในบรรดานักวิชาการหรือผู้ที่สนใจการวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งได้ถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นรูปแบบสำหรับการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการโดยมีรากฐานมาจากแนวคิดของ เคอร์ท เลวิน ขึ้นเป็นครั้งแรกในที่ประชุมทางวิชาการของสมาคมการวิจัยทางการศึกษาแห่งประเทศไทยออสเตรเลีย ณ เมืองซิดนีย์ ปี 1980 และนับจากนั้นเป็นต้นมา เคมมิสและเพื่อนร่วมงานของเขาที่มหาวิทยาลัยดีคิน (Deakin) ประเทศออสเตรเลียได้ทำการศึกษาค้นคว้าและพัฒนาารูปแบบกระบวนการดำเนินงานวิจัยเชิงปฏิบัติการตามแนวคิดดั้งเดิมของเคมมิสและแมคแทกการ์ท ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

กระบวนการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการตามแนวคิดของเคมมิสและแมคแทกการ์ท ประกอบด้วยกิจกรรมการวิจัยที่สำคัญ 4 ขั้นตอนหลัก คือ 1) วางแผน เพื่อไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 2) ลงมือปฏิบัติตามแผน 3) สังเกตการณ์ กระบวนการและผลของการเปลี่ยนแปลง และ 4) สะท้อนกลับ กระบวนการและผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและปรับปรุงแผนการปฏิบัติงาน และดำเนินการเช่นนี้ต่อไปเรื่อยๆ ความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการวิจัยหลักที่หมุนเคลื่อนไปในวัฏจักรของกระบวนการวิจัยดังกล่าวจึงเป็นเสมือนแหล่งที่ก่อให้เกิดความรู้เชิงปฏิบัติการและกลไกการนำความรู้ที่ได้รับไปใช้แก้ปัญหาอย่างต่อเนื่อง กล่าวอีกนัยคือ เป็นการดำเนินงานวิจัยที่แยกกิจกรรมการสืบค้นหาความรู้ความจริงออกจากกิจกรรมการพัฒนา ซึ่งองอาจ นัยพัฒน์ (2548) กล่าวถึงรายละเอียดกิจกรรมการวิจัยแต่ละขั้นตอนโดยย่อ ดังนี้

1. การวางแผนงาน (Planning) เป็นการกำหนดแนวทางปฏิบัติการไว้ก่อนล่วงหน้า โดยอาศัยการคาดคะเนแนวโน้มของผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ประกอบ

กับการระลึกรถึงเหตุการณ์หรือเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาที่ต้องการแก้ไขจากประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อมของผู้วางแผน ภายใต้การใคร่ครวญไตร่ตรองถึงปัจจัยสนับสนุนขัดขวางความสำเร็จในการแก้ปัญหาค่อด้าน รวมทั้งสภาพการณ์เงื่อนไขอื่นๆ ที่เวลาล้อมปัญหาอยู่ในเวลานั้น โดยทั่วไปการวางแผนจะต้องคำนึงถึงความยืดหยุ่น ทั้งนี้เพื่อจะได้สามารถปรับเปลี่ยนให้เข้ากับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจไม่เป็นไปตามเงื่อนไขหรือยากต่อการควบคุมให้เป็นไปในทิศทางที่พึงปรารถนาได้ กิจกรรมที่กำหนดไว้ในแผนปฏิบัติการจะต้องประกอบด้วยกิจกรรมที่ส่งผลต่อการแก้ไขปัญหในระดับหนึ่งเป็นอย่างดีและเป็นกิจกรรมที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับบริบททางด้านสังคม วัฒนธรรม การเมืองและอื่นๆ ที่เป็นอยู่ในสภาวะการณ์นั้น

2. การปฏิบัติการ (Action) เป็นการลงมือดำเนินงานตามแผนที่กำหนดไว้อย่างระมัดระวังและควบคุมการปฏิบัติการให้เป็นไปตามที่ระบุไว้ในแผนอย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงการปฏิบัติการตามแผนที่กำหนดไว้มีโอกาสเกิดการพลิกผันหรือแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขและข้อจำกัดในสภาวะการณ์เวลานั้นได้ ด้วยเหตุนี้แผนปฏิบัติการที่ดีจะต้องมีลักษณะเป็นเพียงแผนทดลองหรือแผนชั่วคราวซึ่งเปิดช่องทางให้ผู้ปฏิบัติการสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามเงื่อนไขปัจจัยที่เป็นอยู่ในขณะนั้น การปฏิบัติการที่ดีจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องเป็นพลวัตรภายใต้การใช้ดุลยพินิจการตัดสินใจ สิ่งใดควรกระทำตามแผนที่วางไว้ สิ่งใดควรปรับเปลี่ยนให้เข้ากับปัจจัยเงื่อนไขในขณะนั้น แล้วจึงดำเนินกิจกรรมอื่นต่อไป ผู้ปฏิบัติการอาจใช้ประสบการณ์ที่ผ่านมาช่วยในการตัดสินใจเกี่ยวกับการกระทำของตนได้บางส่วนแต่ประสบการณ์เหล่านั้นก็เป็นเพียงสมมติฐานชั่วคราวซึ่งไม่อาจสอดคล้องกับความเป็นจริง ที่เกิดขึ้นในเวลานั้นได้

3. การสังเกตผลการปฏิบัติงาน (Observation) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานที่ได้ลงมือกระทำลงไปรวมทั้งสังเกตการณ์ปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยขัดขวางการดำเนินงานตามแผนที่วางไว้ ตลอดจนประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างปฏิบัติการตามแผนว่ามีสภาพหรือลักษณะเป็นอย่างไร การสังเกตการณ์ที่ดีจะต้องมีการวางแผนไว้ก่อนล่วงหน้าอย่างคร่าวๆ โดยจะต้องมีขอบเขตที่ไม่แคบเกินไป เพื่อจะเป็นแนวทางสำหรับการสะท้อนกลับกระบวนการและผลการปฏิบัติที่จะเกิดขึ้นตามมา นอกจากนี้จะต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงใดๆ ที่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาและสัมผัสได้ด้วยกายหรือใจ และจะต้องมีความยืดหยุ่นต่อการเก็บรายละเอียดของสรรพสิ่งต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ในหลายแง่มุมและหลายรูปแบบ ดังนั้นนักวิจัยเชิงปฏิบัติการจะต้องมีความพร้อมตลอดเวลาในการสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นและไม่เกิดขึ้นตามแผนที่วางไว้



4. การสะท้อนกลับ (Reflection) เป็นการหวนระลึกถึงการกระทำตามที่บันทึกข้อมูลไว้จากการสังเกตอย่างครุ่นคิดไตร่ตรองในเชิงวิพากษ์กระบวนการและผลการปฏิบัติงานตามแผนที่วางไว้ตลอดจนการใคร่ครวญเกี่ยวกับปัจจัยสนับสนุนและปัจจัยขัดขวางการพัฒนารวมทั้งประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปตามที่พึงประสงค์หรือไม่ กลยุทธ์ประการหนึ่งที่จะช่วยให้กระบวนการสะท้อนกลับเกิดขึ้นอย่างได้ผล ได้แก่ การอภิปรายซักถามในลักษณะวิพากษ์วิจารณ์หรือประเมินผลการปฏิบัติงาน ระหว่างบุคคลที่มีส่วนร่วมในการวิจัยภายใต้การยึดมั่นต่อเป้าหมายของกลุ่มเป็นหลัก การสะท้อนกลับโดยอาศัยกระบวนการกลุ่มดังกล่าวนี้จะนำไปสู่การรื้อถอน (Deconstruction) แนวคิดความเชื่อและการปฏิบัติงานตามวิธีการใหม่ ซึ่งใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการทบทวนและปรับปรุงวางแผนปฏิบัติการในวงจรกระบวนการวิจัยในรอบหรือเกลียวต่อไป

นอกจากนี้ ยาใจ พงษ์บริบูรณ์ (2537 อ้างถึงใน อังคณา ดุงคะสมิต, 2550) ได้ประยุกต์ใช้แนวคิดของเคมมิส และแมกแทลการ์ท ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการกับบริบทของการศึกษา ดังต่อไปนี้

1. การวางแผนงาน (Planning) เริ่มด้วยการสำรวจปัญหาที่สำคัญที่ต้องการให้มีการแก้ไข ครูและผู้เกี่ยวข้องอาจเป็นครูอื่นๆ ที่สอนร่วมกัน นักเรียน ผู้ปกครอง และ/หรือผู้บริหารวางแผนพร้อมทั้งสำรวจสภาพการณ์ของปัญหาว่าเป็นอย่างไร ปัญหาที่ต้องการแก้ไขคืออะไร ปัญหานี้เกี่ยวข้องกับใครบ้าง วิธีการแก้ไขจะเป็นรูปใดบ้าง จะต้องปฏิบัติอย่างไร การปฏิบัติแก้ไขจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงบางอย่าง และให้การสนับสนุนเป็นต้น ในขั้นของการวางแผนจะมีการปรึกษาร่วมกันระหว่างผู้เกี่ยวข้อง การใช้แนวคิดวิเคราะห์สิ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาในรูปแบบต่อไปนี้ จะช่วยให้มองสภาพการณ์ของปัญหาชัดเจนขึ้น

2. ขั้นปฏิบัติการ (Act) เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมขึ้นวางแผนงานมาดำเนินการเมื่อลงมือปฏิบัติ การใช้การวิเคราะห์วิจารณ์ประกอบไปด้วย การรับฟังจากผู้ร่วมวิจัยหรือผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ จากการปฏิบัติจะเป็นข้อมูลย้อนกลับว่า แผนที่วางไว้อย่างสมเหตุสมผลนั้นปฏิบัติได้จริงมากน้อยเพียงใด และอาจมีอุปสรรคอื่นๆ มาเกี่ยวข้องโดยไม่คาดคิด ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (เช่น ถูกต่อต้านโดยผู้บริหาร หรือโดยนักเรียน) ฉะนั้นแผนงานที่กำหนดไว้อาจยืดหยุ่นได้นั่นคือ การปฏิบัติการโดยมีลักษณะเป็น Fluid and dynamic โดยผู้วิจัยต้องใช้วิจารณญาณ และการตัดสินใจที่เหมาะสมและมุ่งการปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามขั้นตอนที่กำหนดไว้ด้วย

3. ขั้นสังเกตการณ์ (Observe) ขณะที่ทำการวิจัยดำเนินกิจกรรมตามขั้นตอนที่วางไว้เป็นเรื่องแน่นอนว่าในสภาพการณ์นั้นต้องมีความราบรื่น อุปสรรค และข้อขัดข้องบางประการ

ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีการสังเกตการณ์ควบคู่ไปด้วย ใช้การสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างระมัดระวังด้วยความใจกว้าง (นั่นคือ เปิดใจรับฟังความคิดเห็นจากผู้เกี่ยวข้อง) พร้อมกับจดบันทึกสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งที่คาดหวังและไม่ได้คาดหวัง สิ่งที่ต้องทำการสังเกตคือ กระบวนการของการปฏิบัติการ (The action process) ผลของการปฏิบัติการ (The effects of action) ซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจก็ดี และสภาพการณ์แวดล้อม ข้อจำกัดของการปฏิบัติการ (The circumstances and constraints) การสังเกตนี้รวมถึงการรวบรวมผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติขึ้นโดยการเห็นด้วยตา การได้ฟัง และการใช้เครื่องมือ/แบบทดสอบวัดผล ออกมาในเชิงตัวเลขหรือใช้แบบสำรวจ / แบบสอบถามวัดสิ่งที่ต้องการทราบความเปลี่ยนแปลงด้วย

4. ขั้นสะท้อนผลการปฏิบัติ (Reflect) ขั้นสุดท้ายของวงจรการทำวิจัยเชิงปฏิบัติการคือการประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการ ปัญหาหรือสิ่งที่เป็อุปสรรคต่อการปฏิบัติการของผู้วิจัยร่วมกับกลุ่มผู้เกี่ยวข้อง จะต้องตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นในแง่มุมต่างๆ ที่สัมพันธ์กับสภาพสังคม สภาพแวดล้อมของโรงเรียน และของระบอบการศึกษาที่ประกอบกันอยู่โดยผ่านการถกอภิปราย ปัญหาการประเมินโดยกลุ่มจะทำให้แนวทางการพัฒนา ขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมและเป็นพื้นฐานข้อมูลที่น่าไปปรับปรุง และการวางแผนการปฏิบัติ

นอกจากนี้ เคมมิส และแมกแทคคาร์ท (อ้างถึงใน อังคณา ตูงคะสมิต, 2550) ได้ให้ข้อคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการเป็นวัฏจักรของกระบวนการวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผล กระบวนการหนึ่งวงจรนั้นใช้ระยะเวลาการดำเนินงานไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับธรรมชาติของกิจกรรมที่ทำในแต่ละขั้นตอนในแต่ละวงจร กิจกรรมบางอย่างการดำเนินการดำเนินการจนครบวงจรอาจใช้ระยะเวลาเพียง 7-10 วันเท่านั้น เช่น การจัดการเรียนการสอน ขณะที่กิจกรรมบางอย่างอาจใช้ระยะเวลาในการดำเนินการนานถึง 1 ปี ซึ่ง เคมมิส และแมกแทคคาร์ท เสนอว่าสำหรับนักวิจัยปฏิบัติการมือใหม่ไม่ควรใช้ระยะเวลาในแต่ละวงจรมานานมากนัก เนื่องจากจะทำให้เกิดความยากลำบากในการรับผิดชอบและการมองเห็นความก้าวหน้ารอบวงหนึ่งๆ ไม่ควรมีระยะเวลานานเกินกว่า 1 เดือน จะทำให้นักวิจัยได้รับประโยชน์จากการศึกษากระบวนการต่างๆ ได้ดีกว่าและสิ่งที่นักวิจัยเชิงปฏิบัติการควรเข้าใจเบื้องต้นก่อนดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการคือ

1. ปัญหาการวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการให้ความสำคัญแต่การปฏิบัติบนพื้นฐานของการพัฒนาการปฏิบัติและการเพิ่มความเข้าใจกันเกี่ยวกับการปฏิบัติ ในกลุ่มคนที่ทำงานร่วมกัน การวิจัยเชิงปฏิบัติการจึงสามารถนำประยุกต์ใช้ได้เพียงสถานการณ์การทำงานที่ต้องการแก้ปัญหาที่สมาชิกของกลุ่มมีความสนใจหรือในสถานการณ์ที่ต้องการการปฏิบัติบางอย่างที่จะนำมาซึ่งการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลง ปัญหาการวิจัยปฏิบัติการจึงไม่ใช่ปัญหาที่ต้องการคำ





#### 2.8.4 มีการติดต่อสื่อสารอย่างทั่วถึง ซึ่งจะต้องสื่อให้มีความเข้าใจตรงกัน

สรุปได้ว่าการจะประสบความสำเร็จตามเงื่อนไขความสำเร็จของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะต้องได้รับการยอมรับจากชุมชน ในการสนับสนุนแรงกายแรงใจ ในขณะเดียวกันนักวิจัยจะต้องถ่ายทอดความรู้ ให้กับชุมชน ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงวัฒนธรรมของชุมชนในเรื่องที่จะทำการศึกษา และจะต้องมีการสื่อสารที่ตรงกัน อย่างทั่วถึง

### 2.9 ความตรงและความเที่ยงของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ในการวิจัยแบบดั้งเดิม ความตรง (Validity) ของงานวิจัยหมายถึง ข้อค้นพบมีความถูกต้องตามความเป็นจริงและความเที่ยง (Reliability) หมายถึง ข้อค้นพบที่มีความคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงสำหรับแนวคิดในเรื่องของความตรงและความเที่ยงเมื่อนำมาใช้ในงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จะเป็นเรื่องที่แตกต่างกันจากแนวคิดของการวิจัยแบบดั้งเดิม เช่น เมื่อนำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการพัฒนาที่ยั่งยืน ผลที่ได้จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะได้รับการพิจารณาว่ามีความตรงและความเที่ยงเมื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ในเชิงสภาพแวดล้อมและ/หรือก่อให้เกิดการปรับปรุงเงื่อนไขการดำรงชีวิตของคนซึ่งจะมีความยั่งยืนโดยใช้ทรัพยากรน้อย กล่าวอีกนัยหนึ่งคนในท้องถิ่นจะเป็นผู้เข้าใจเรื่องความตรงและความเที่ยง ทั้งนี้ผลการวิจัยจะก่อให้เกิดผลในทางบวกต่อพวกเขา การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้พยายามสร้างความตรงให้เกิดขึ้นในงานวิจัยพิจารณาได้จากการเริ่มการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะ使人ในท้องถิ่นใช้ความรู้ท้องถิ่นที่จะกำหนดปัญหา โอกาส และหาแนวทางแก้ไขปัญหานั้น นอกจากนี้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังใช้วิธีการสามเส้า (Triangulation) ซึ่งหมายถึงการใช้แหล่งข้อมูลหลายๆ แหล่งและวิธีการต่างๆ เพื่อให้มั่นใจว่า ข้อมูลที่เก็บมาได้มีความตรง ความเที่ยงและความสมบูรณ์ วิธีการสามเส้านำมาใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมแบ่งออกเป็น 2 วิธีการ คือ วิธีการสามเส้าภายนอก (External Triangulation) และวิธีการสามเส้าภายใน (Internal Triangulation)

2.9.1 วิธีการสามเส้าภายนอก (External Triangulation) เป็นการตรวจสอบโดยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้สร้างขึ้นกับข้อมูลจากแหล่งภายนอก เช่น การสำรวจสำมะโนประชากร สถิติของหน่วยราชการ ภาพถ่าย งานวิจัยในท้องถิ่นเป็นต้น การตรวจสอบภายนอกมักขึ้นอยู่กับตรวจสอบจากข้อมูลทุติยภูมิ

2.9.2 วิธีการสามเส้าภายใน (Internal Triangulation) เป็นการใช้เทคนิคต่างๆ ภายในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างความตรงในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมซึ่งเทคนิคที่นำมาใช้ได้แก่





2.9.2.1 การใช้ข้อมูลจากกลุ่มผลประโยชน์ที่หลากหลายเพื่อเปรียบเทียบ  
ทัศนคติที่แตกต่างกัน โดยกลุ่มผลประโยชน์ที่แตกต่างกันจะมีการรับรู้เกี่ยวกับความจริงที่แตกต่างกัน

2.9.2.2 การใช้วิธีการและเทคนิคที่แตกต่างกันเพื่อสำรวจตรวจสอบใน  
หัวข้อเดียวกัน เช่นในการอธิบายแนวทางที่ชุมชนใช้เขตแดนของตนจะต้องใช้วิธีเดินสังเกต  
สัมภาษณ์กลุ่มและสมาชิกชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทำแผนที่แสดงเขตแดน

2.9.2.3 การใช้เจ้าหน้าที่มืออาชีพที่ไม่ใช่คนในท้องถิ่น และเป็นผู้ที่มีภูมิ  
หลังทางวิชาการที่แตกต่างกันในประเด็นเดียวกัน ถ้าใช้สหวิทยาการ (Interdisciplinary) จะทำให้มี  
คำถามที่หลากหลายแตกต่างกัน ยกตัวอย่างเช่น การวางแผนครอบครัวของผู้หญิงในชุมชนจะ  
ประเมินโดยนักมานุษยวิทยา (ใช้คำถามปลายเปิด) เจ้าหน้าที่พยาบาลและการอภิปรายกลุ่มร่วมกับ  
กลุ่มผู้หญิงในชุมชน

ดังนั้นในการพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนจะได้ผลดีจำเป็นต้องอาศัยความ  
ร่วมมือจากหลายๆ ฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้บริหาร ครูที่ปรึกษาหรือครูประจำชั้น ครูแนะแนว  
ผู้ปกครอง และนักเรียน ที่มีส่วนได้เสียให้เป็นผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ดังนั้นการใช้การวิจัยเชิง  
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน จึงมีความเหมาะสม  
เพราะจะสามารถก่อให้เกิดความร่วมมือ เกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการในการศึกษาค้นคว้า  
รวบรวมข้อมูลสารสนเทศต่างๆ เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับภาระงานที่ปฏิบัติอยู่ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อ  
พัฒนางาน โดยนักวิจัยและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนจบ ตั้งแต่  
การกำหนดประเด็นที่จะดำเนินการแก้ไขปรับปรุง และ/หรือสร้างขึ้นมาใหม่ การวางแผนการ  
ปฏิบัติ (Plan) การปฏิบัติตามแผน (Act) การตรวจสอบหรือประเมินผลการปฏิบัติ (Observe) และ  
การนำผลการตรวจสอบหรือประเมินไปปรับปรุง (Reflect) จะทำให้สามารถแก้ปัญหาในการพัฒนา  
ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ตรงตามสภาพปัญหาและความต้องการของ  
ทุกฝ่าย

### 3. แนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบ

#### 3.1 ความหมายของระบบ

ระบบมีความสำคัญในการช่วยให้การดำเนินงานต่างๆ เกิดสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายซึ่ง  
คำว่า ระบบ มีผู้ให้คำจำกัดความไว้ต่างๆ กันดังนี้

กิดานันท์ มลิทอง (2540) กล่าวถึงระบบว่าหมายถึง ส่วนรวมทั้งหมดซึ่งประกอบด้วย  
ส่วนย่อยหรือสิ่งต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กัน ซึ่งอาจเกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เช่น ร่างกายมนุษย์ซึ่ง  
ประกอบไปด้วยระบบทางเดินหายใจ ระบบการย่อยอาหาร ฯลฯ โดยแต่ละระบบต่างทำงานของตน

แล้วมามีปฏิสัมพันธ์กันเพื่อให้ร่างกายสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ หรือเป็นสิ่งที่แตกต่างกันที่มนุษย์ออกแบบและสร้างสรรค์ขึ้นอย่างมีระบบระเบียบ แล้วนำสิ่งเหล่านั้นมารวมกัน เพื่อให้สามารถดำเนินงานบรรลุไปตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ เช่นเดียวกับ รวีวัตร์ สิริภูบาล (2543 อ้างถึงใน อังคณา ตุงคะสมิต, 2550) ได้สรุปความหมายของระบบว่า ระบบเป็นกระบวนการดำเนินงานที่เกิดจากการรวบรวมส่วนประกอบต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันให้ทำงานร่วมกันอย่างมีระเบียบแบบแผน โดยการนำหน่วยย่อยหรือองค์ประกอบย่อยหรือระบบย่อยที่เป็นอิสระต่อกันแต่มีความสัมพันธ์และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกันมารวมเป็นกลุ่มไว้ภายในโครงสร้างเดียวกัน เพื่อเป้าหมายในการดำเนินงานใดๆ ให้ประสบความสำเร็จอย่างสมบูรณ์แบบ ซึ่งการดำเนินงานของแต่ละหน่วยย่อยหรือองค์ประกอบย่อยหรือระบบย่อยจะช่วยให้การดำเนินงานของระบบใหญ่หรือหน่วยใหญ่บรรลุจุดมุ่งหมายได้อย่างรวดเร็วขึ้น ทำให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลและประหยัดค่าน้ำค่าส่วนใหญ่แล้วโครงสร้างของทุกระบบจะประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญคือ 1) ป้อนเข้า (Input) อันหมายถึง ข้อมูล สิ่งของ พลังงาน หรือทรัพยากร ที่ถูกนำเข้ามาในระบบ 2) กระบวนการ (Process) คือกรรมวิธีที่ทำให้ป้อนเข้าเกิดการเปลี่ยนแปลง 3) ผลผลิตจากการทำงานของระบบ เรียกว่าผลลัพธ์ (Product หรือ Output) อันเป็นผลสำเร็จที่เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ ไพฑูรย์ ศรีฟ้า (2544) ได้สรุปความหมายของคำว่า ระบบ ว่า ระบบหมายถึง การทำงานร่วมกันของส่วนประกอบแต่ละส่วนอย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องเพื่อนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้วางไว้

ดังนั้นสรุปได้ว่า ระบบ หมายถึง การรวบรวมส่วนประกอบต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กันโดยนำองค์ประกอบย่อยๆ มารวมเป็นกลุ่มไว้ภายใต้โครงสร้างเดียวกัน เพื่อทำให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

### 3.2 วิธีการจัดระบบหรือสร้างระบบ

ในการจัดระบบหรือสร้างระบบมี 4 ขั้นตอนดังนี้

3.2.1 ขั้นการวิเคราะห์ระบบ (Analysis) หมายถึงการนำระบบเดิมที่ใช้อยู่มาวิเคราะห์เพื่อศึกษาปัญหาความต้องการและจุดบกพร่องต่างๆ รวมทั้งการสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่ที่ต้องการ

3.2.2 ขั้นการสังเคราะห์ระบบ (Synthesis) เป็นขั้นของการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ระบบเดิมและนำมาใช้ในการสร้างระบบใหม่

3.2.3 ขั้นสร้างแบบจำลองระบบ (Construct of System Model) เป็นขั้นของการนำเอาขั้นตอนต่างๆ ที่กำหนดไว้ในขั้นสังเคราะห์ระบบมาใส่แบบจำลองเพื่อแสดงลำดับขั้นเพื่อสะท้อนให้เห็นองค์ประกอบทั้ง 4 ของแบบจำลองระบบคลาสสิก คือ ตัวป้อน กระบวนการ กลไกควบคุม และผลผลิต



3.2.4 ขั้นการทดลองใช้ระบบในสถานการณ์จำลอง (System Simulation) เป็นขั้นของการพิสูจน์ทดสอบว่าระบบที่สร้างขึ้น สามารถใช้ได้ผลตามที่คาดหวัง

สรุปได้ว่า การสร้างระบบประกอบไปด้วย 4 ขั้นตอนได้แก่ การวิเคราะห์ระบบ การสังเคราะห์ระบบ สร้างแบบจำลองระบบ ขั้นการทดลองใช้ระบบในสถานการณ์จำลอง

### 3.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน

จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน พบว่ามีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

วิเชียร ทูยเวียง (2547) ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การพัฒนาดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนกวางโจนศึกษา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ โดยมีจุดประสงค์เพื่อ พัฒนาคำแนะนำระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนโรงเรียนกวางโจนศึกษา อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดชัยภูมิ กลุ่มผู้ร่วมศึกษาได้แก่ ผู้ช่วยผู้บริหารกิจการนักเรียน หัวหน้าฝ่ายกิจการนักเรียน ครูที่ปรึกษา จำนวน 6 คน วิธีการดำเนินการศึกษาใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นแบบทดสอบ แบบสังเกต แบบสัมภาษณ์ และแบบบันทึกการกำกับ นิเทศ ติดตาม การจัดกระทำและการตรวจสอบข้อมูล ใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลหลายมิติ (Triangulation Technique) การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูลใช้การพรรณนาวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ภายหลังการพัฒนาโดยได้ดำเนินการจัดประชุมเชิงปฏิบัติการให้กับครูที่ปรึกษา ทำให้ครูที่ปรึกษามีความรู้ ความเข้าใจและสามารถดำเนินงานตามบทบาทหน้าที่ของครูที่ปรึกษาในกระบวนการขั้นตอนของระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน การส่งเสริมนักเรียน การป้องกันและแก้ไขปัญหา นักเรียน และการส่งต่อ ครูที่ปรึกษาเกิดความตระหนักในการที่จะแสวงหาแนวทางในการพัฒนาผู้เรียนและช่วยเหลือแก้ไขพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของนักเรียน ปรากฏหลักฐานและร่องรอยของการปฏิบัติงานชัดเจน มีความภาคภูมิใจในงานที่ได้รับมอบหมายก่อให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองมากยิ่งขึ้น ยุทธวิธีในการศึกษาค้นคว้าที่ทำให้การพัฒนาในครั้งนี้ประสบความสำเร็จคือการกำกับ นิเทศ ติดตาม ซึ่งเป็นการกระตุ้น สร้างขวัญกำลังใจ และแนะนำแนวทางในการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้อง มีการรายงานผลการปฏิบัติที่รวดเร็วและช่วยเหลือนักเรียนอยู่ในเกณฑ์ดี ซึ่งได้พัฒนาเพิ่มขึ้นจากเดิมที่อยู่ในระดับปฏิบัติพอใช้

วัน หยิบล้ำ (2548) ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนโรงเรียนขวาวใหญ่วิทยา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาศรีนครินทร์ เขต 1 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) พัฒนาให้ครูมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน 2) โรงเรียนสามารถดำเนินกิจกรรมตามระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และ 3) เพื่อให้การนิเทศกำกับติดตามของครูหัวหน้าระดับชั้นเรียน และครูรองหัวหน้าระดับชั้นเรียนเป็นไปอย่างมี

ระบบและชัดเจน โดยใช้กลยุทธ์การประชุมเชิงปฏิบัติการ และกระบวนการนิเทศภายใน ให้ความรู้ และการกำกับติดตามแบบมีส่วนร่วมวิธีดำเนินการการศึกษาใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ตาม แนวคิดของเคมมิส และแมกแท็กการ์ท (Kemmis และ McTaggart) ดำเนินการพัฒนา 2 วงรอบ โดย กลุ่มผู้เข้าร่วมศึกษาค้นคว้า ประกอบด้วยผู้ศึกษาค้นคว้า ครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียน ครูหัวหน้า ระดับชั้นเรียน ครูรองหัวหน้าระดับชั้นเรียน กลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ นักเรียนโรงเรียนขวาวใหญ่วิทยา กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย ผู้ปกครองนักเรียน และวิทยากร เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวม ข้อมูล ได้แก่ 1) แบบสอบถามความคิดเห็น 2) แบบทดสอบอัตนัยวัดความรู้ความเข้าใจ 3) แบบ สังเกตการณ์ดำเนินงานของครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียน และแบบสังเกตการณ์ติดตามของครู หัวหน้าระดับชั้นเรียน และ 4) แบบสัมภาษณ์ และการจัดกระทำ ผลการศึกษาพบว่า สภาพปัจจุบัน การดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนก่อนที่จะพัฒนาการดำเนินงานโดยใช้กระบวนการ ประชุมเชิงปฏิบัติการและกระบวนการนิเทศภายใน ครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียน มีความรู้เรื่องการทำงาน ระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนไม่ดีพอ ไม่มั่นใจในการปฏิบัติ การดำเนินงานไม่เป็นระบบที่ชัดเจน ขาดการกำกับติดตาม นักเรียนมีความประพฤติที่ผิดต่อระเบียบวินัยของโรงเรียนและมีผลการเรียนดี 0 ร ม ส มาก ภายหลังจากที่ได้ดำเนินการพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนใน วงรอบที่ 1 พบว่า ครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียนมีความรู้ความเข้าใจในการดำเนินงานระบบดูแล ช่วยเหลือนักเรียนทั้ง 5 องค์ประกอบ คือ การรู้จักเป็นรายบุคคล การคัดกรองนักเรียน การส่งเสริม นักเรียน การป้องกันและแก้ไขปัญหา และการส่งต่อ ชัดเจนขึ้น แต่ยังมีปัญหาของครูที่ปรึกษาชั้น เรียนบางคนที่ไม่มั่นใจในการปฏิบัติในบางขั้นตอน รอบวงที่ 2 จึงได้จัดกิจกรรมพัฒนา 2 กิจกรรม คือกิจกรรมปรึกษาหารือ และกิจกรรมซินดิเกตรด (การจัดกลุ่มย่อยพิจารณาปัญหา) จัดระบบในการ นิเทศติดตามใหม่แบบมีส่วนร่วมโดยให้ครูหัวหน้าระดับชั้นและครูรองหัวหน้าระดับชั้น ให้การ นิเทศกำกับติดตามทุกสัปดาห์ ทุกเดือน สรุปรายงานผลให้โรงเรียนทราบโดยฝ่ายบริหารกิจการ นักเรียนทุกเดือน สรุปผลการดำเนินงานเป็นภาคเรียน ครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียนสามารถ ดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดปัญหาพฤติกรรมของนักเรียนที่ ผิดต่อระเบียบวินัยของโรงเรียนได้เป็นอย่างมาก ครูที่ปรึกษาประจำชั้นเรียนเข้าใจ มั่นใจ ในการ ปฏิบัติ มีการนิเทศกำกับติดตามอย่างสม่ำเสมอและเป็นระบบ

สมบูรณ์ เข้มเพชร (2547) ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การพัฒนาการดำเนินงานระบบดูแล ช่วยเหลือนักเรียน โรงเรียนศรีฐานกระงานศึกษา อำเภอบ้านดุง จังหวัดบึงกาฬ โดยมีจุดประสงค์เพื่อ พัฒนาการดำเนินการระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนโรงเรียนศรีฐานกระงานศึกษา อำเภอบ้านดุง จังหวัดบึงกาฬ โดยใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) ที่เน้นกลยุทธ์การพัฒนา คือ กระบวนการนิเทศภายใน และการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน วิธีการดำเนินการศึกษาใช้



กระบวนการวิจัยปฏิบัติการตามแนวคิดของ Kemmis และ McTaggart ดำเนินการพัฒนา 2 วงรอบ กลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้าและให้ข้อมูลประกอบด้วย ผู้ศึกษาค้นคว้า ผู้ร่วมศึกษาซึ่งเป็นครูที่ปรึกษา และครูประจำวิชาจำนวน 9 คน ผู้ให้ข้อมูลจำนวน 20 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต แบบประเมินมาตรฐานคุณภาพระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลหลายมิติ (Triangulation Technique) ผลการศึกษาพบว่า เมื่อใช้กลยุทธ์การนิเทศภายใน และการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาในการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนได้ และบรรลุตามวัตถุประสงค์ คือ สามารถช่วยให้ครูที่ปรึกษามีความรู้ความเข้าใจเรื่องระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน กลยุทธ์การสร้าง ความสัมพันธ์กับชุมชน ช่วยให้ครูที่ปรึกษาประสานงานกับผู้ปกครอง บิดา มารดา และชุมชนได้ สะดวกรวดเร็ว มีประสิทธิภาพมากขึ้น และส่งผลให้นักเรียนได้รับการดูแลอย่างทั่วถึงและตรงตาม สภาพปัญหา และครูที่ปรึกษาได้รับการพัฒนาการดำเนินงานตามกรอบงานระบบดูแลช่วยเหลือ นักเรียน 5 ขั้นตอน โดยเฉพาะกิจกรรมเสริมหลักสูตร กิจกรรมเพื่อนช่วยเพื่อน กิจกรรมซ่อมเสริม และกิจกรรมติดต่อสื่อสารกับผู้ปกครอง ที่ครูที่ปรึกษา ครูประจำวิชา และนักเรียนอาสาสมัคร ร่วมกันจัดกิจกรรมอย่างเต็มความสามารถ ส่งผลให้นักเรียนกลุ่มเป้าหมายที่มีปัญหาด้านการเรียน จำนวน 29 คน ได้รับการช่วยเหลือจนสามารถผ่านการประเมินตามหลักสูตรได้ครบทุกคน และการดำเนินงานระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีการพัฒนาจนมีผลการประเมินมาตรฐานคุณภาพระบบ ดูแลช่วยเหลือนักเรียนอยู่ในระดับดีมาก

จากแนวคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียน พบว่า ในการพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนส่วนใหญ่จะใช้กระบวนการพัฒนาโดยใช้ หลักของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) และกลยุทธ์ที่แตกต่างกัน เพื่อนำมาพัฒนาระบบ การดูแลช่วยเหลือนักเรียนในโรงเรียนตามบริบทที่ผู้วิจัยต้องการศึกษา (วิเชียร ทวยเวียง, 254; วัน หทัยล้ำ, 2548; สมบูรณ์ เข้มเพชร, 2547) และเป็นที่สังเกตว่า หลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการพัฒนาและ ใช้ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนที่พัฒนาขึ้น โดยใช้หลักการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) พบว่า ระบบการดูแลช่วยเหลือนักเรียนมีประสิทธิภาพเพิ่มมากขึ้น ตามบริบทของปัญหา ผู้วิจัยต้องการจะพัฒนา แต่เนื่องจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้นผู้วิจัยจะเป็นผู้ศึกษา และคิดวิธีการ ดำเนินการเพียงคนเดียว โดยไม่ได้ให้ผู้เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม ทำให้หลังจากการศึกษาเสร็จสิ้นลง ผู้เกี่ยวข้องไม่สามารถที่จะพัฒนาระบบต่อไปได้เอง เนื่องจากไม่เคยมีส่วนร่วมศึกษาและได้ลงมือ ปฏิบัติมาก่อน แตกต่างจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ได้เน้นให้ผู้เกี่ยวข้องได้ร่วม ดำเนินการศึกษาในทุกขั้นตอน เปลี่ยนตัวเองจากการเป็นผู้ที่ถูกศึกษามาเป็นผู้มีส่วนร่วมในการ พัฒนาปัญหาของตน ซึ่งวิธีการนี้จะช่วยให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องได้รู้ปัญหา รวมถึงแนวทางปฏิบัติ ซึ่ง

หลังจากที่ผู้วิจัยทำการศึกษาเสร็จสิ้นแล้ว ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องยังสามารถที่จะดำเนินการพัฒนาปัญหาที่เกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนได้เองต่อไป

#### 4. บริบทของโรงเรียนบ้านหนองกุงวิทยาการ

##### 4.1 สภาพทั่วไปของโรงเรียน

โรงเรียนบ้านหนองกุงวิทยาการ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ถนนมิตรภาพ ตำบลศิลา อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น ศูนย์ประสานงานขามแก่นนคร สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่น เขต 1 สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน อยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดขอนแก่น อยู่ห่างจากสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาขอนแก่นประมาณ 7 กิโลเมตร มีเนื้อที่แยกเป็น 2 แปลง แปลงที่ 1 มีเนื้อที่ 7 ไร่ อาคารเรียน (ใช้จัดกิจกรรมการเรียนการสอน) แปลงที่ 2 มีเนื้อที่ 4 ไร่ อาคารเรียน และทำแปลงเกษตร

อาคารเรียนมีทั้งหมด 3 หลัง รวม 15 ห้อง ใช้เป็นห้องเรียน 11 ห้อง ห้องคอมพิวเตอร์ 1 ห้อง ห้องปฏิบัติการทางภาษา 1 ห้อง ห้องพยาบาล 1 ห้อง และห้องพัสดุ 1 ห้อง

##### 4.2 ข้อมูลนักเรียน - ครู

โรงเรียนบ้านหนองกุงวิทยาการจัดการศึกษาเป็น 3 ระดับ ตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 ถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 11 ห้องเรียน คือระดับก่อนประถมศึกษา จำนวน 2 ห้อง ระดับประถมศึกษา จำนวน 6 ห้อง ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 3 ห้อง ในปีการศึกษา 2551 มีนักเรียนรวมทั้งสิ้น 160 คน มีข้าราชการครู จำนวน 16 คน (ชาย 6 คน และหญิง 10 คน) นักการภารโรง 1 คน

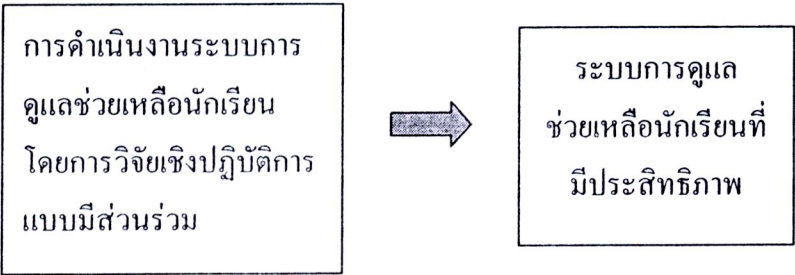
##### 4.3 สภาพชุมชน

สภาพชุมชนบ้านหนองกุง มีเขตบริการ 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 2 และหมู่ที่ 17 ตลอดจนหมู่บ้านจัดสรร สภาพชุมชนเป็นชุมชนที่อยู่ชนเมือง สังกศมนบทกึ่งชนเมือง ประชาชนส่วนใหญ่ทำการเกษตร ค้าขายและรับจ้างทั่วไป การคมนาคมสะดวก สาธารณูปโภคมีพร้อม ชาวบ้านมีความใกล้ชิดผูกพันกันฉันพี่น้อง รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเดิม เช่น ประเพณีบุญเดือนสาม ประเพณีทำบุญแจกข้าว ฯลฯ



5. กรอบแนวคิดในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือ  
นักเรียนในโรงเรียนขยายโอกาส

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถสรุปเป็นกรอบแนวคิดได้ดังนี้



ภาพที่ 3 กรอบแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาระบบการดูแลช่วยเหลือ  
นักเรียนในโรงเรียนขยายโอกาส